

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Факультет іноземної та слов'янської філології

Кафедра української мови і літератури

Лемегова Ольга Віталіївна

МОВНІ СИМВОЛИ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література)
Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Українська мова і література.
Англійська мова)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник О.М.Рудь,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови і літератури
«___» _____ 2020 року

Виконавець
О.В.Лемегова
«___» _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПОЕТИЧНИХ СИМВОЛІВ	6
1.1. Поняття символу в наукових дослідженнях	6
1.2. Типологічна характеристика символів	13
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА МОВНИХ СИМВОЛІВ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО	19
2.1. Словесні символи-міфологеми в поезії Ліни Костенко.....	19
2.2. Символи світотворення в поетичних текстах Ліни Костенко...	22
2.3. Символи-назви явищ природи в поезії Ліни Костенко.....	27
2.4. Мовні символи <i>душа – печаль – слово</i> у поезії Ліни Костенко ..	31
2.5. Кольори у символічному світосприйманні Ліни Костенко	33
Висновки до розділу 2.	38
РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ ЛІНИ КОСТЕНКО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	40
3.1. Методика вивчення лексикології в середній школі.....	40
3.2. Збагачення мовлення школярів словами-символами Ліни Костенко	46
Висновки до розділу 3	54
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ліна Костенко – одна з найвидатніших постатей української літератури ХХ століття. Її творчість визнана не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Поетичне слово Ліни Костенко «сприймають читачі, хочуть ним думати, надають йому символічного значення, що й забезпечує самостійне життя авторського тексту, який переходить в інший часовий і просторовий вимір» [17].

Мовотворчість поетеси має характеристики емоційного вираження, глибокої психологічної напруженості, багаторівневої формальної синтаксичної структури, семантичного розширення словникового запасу та граматичних засобів, відображає мовний образ світу поетичним образом, часто символічним. Символіка поетичного мовлення Ліни Костенко багатогранна, у ній відбиваються різноманітні сторони життя народу, особливості національного менталітету, образного осмислення картини світу, індивідуальні особливості характеру митця, його манера письма та етнічна приналежність.

Символ у науковій літературі розглядається в різних аспектах: філософському та міфологічному (Г. Гегель [14], Х. Керлот [30], О. Лосєв [44], О. Потебня [55], К. Юнг [71], А. Багнюк [2], О. Шейніна [71]), лінгвокультурологічному (Т. Вільчинська [11], П. Мацьків [48]), лінгвістичному та етнолінгвістичному (М. Дмитренко [19], В. Жайворонок [23], М. Івасюта [25], В. Кононенко [32]), лінгвокогнітивному (С. Жаботинська [22], О. Селіванова [56]).

Особливості мови поетичних творів Ліни Костенко, риси її ідіостилю є предметом наукових розвідок таких учених, як: Г. Губарева [15], І. Дишлюк [18], Ю. Карпенко та М. Мельник [28], В. Калінкін та Ю. Лінницька [26], Т. Коляда [31], Г. Кошарська [39], Л. Краснова [41]. Водночас мовний символ Ліни Костенко залишається поза належною увагою науковців, це і зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета кваліфікаційної роботи – виявити та проаналізувати мовні символи в поезії Ліни Костенко.

Мета дослідження передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) окреслити поняття «символ», визначити його лінгвістичну природу та типологію;
- 2) схарактеризувати систему мовних символів у поезії Ліни;
- 3) проаналізувати семантику символів Ліни Костенко крізь призму читацької проєкції тексту;
- 4) розкрити особливості використання мовних символів Ліни Костенко на уроках української мови.

Об’єктом дослідження є поетична мова Ліни Костенко.

Предмет дослідження – мовні репрезентації символів у поезії Ліни Костенко.

Джерельною базою дослідження послужили поетичні збірки Ліни Костенко: «Вибране» (1989 р.), «Неповторність» (1980 р.), «Річка Геракліта» (2011 р.), «Триста поезій» (2015 р.).

У науковому дослідженні використано такі **методи**: описово-тематичний, компаративний, функціональний, метод семантико-стилістичного аналізу.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше у поетичних текстах Ліни Костенко виокремлено мовні символи, здійснено їх типологізацію, простежено особливості реалізації семантики символів у певному поетичному контексті.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає в лінгвістичній розробці проблеми символу, розгляді історії розвитку цього поняття в лінгвістичній літературі, аналізі існуючих класифікацій символів та виявленні типів мовних символів у поезії Ліни Костенко.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що окремі її положення можуть бути використані для подальшого наукового дослідження мовотворчості Ліни Костенко, у навчальному процесі – у викладанні курсів з

лексикології, стилістики української мови, на курсах підвищення кваліфікації учителів-словесників тощо.

Апробація. Результати наукового дослідження обговорювалися на засіданні кафедри української мови і літератури СумДПУ імені А.С.Макаренка, також на науково-практичних конференціях, вебінарах, семінарах тощо, зокрема: III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція студентів, магістрантів, аспірантів «Філологія, лінгводидактика, професійна комунікація в науковому дискурсі» (СумДПУ імені А.С. Макаренка, 8 листопада 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті» (м. Суми, СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 12 грудня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід» (Суми, 14-15 травня 2020 р.); вебінар до Міжнародного дня рідної мови «Рідномовна і багатомовна освіта у контексті сталого розвитку суспільства» (Київ, 17 лютого 2020 р.), Тридцята наукова сесія Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка.

Основні положення дослідження викладено у двох наукових статтях:

Лемегова О. Символ як об'єкт дослідження українських мовознавців. *Від творчого пошуку – до професійного становлення* : збірник наукових праць магістрантів, аспірантів та молодих учених. Суми : СОППО, 2019. С. 53–57.

Рудь О., Лемегова О. Типологія символів поетичного мовлення Ліни Костенко. *ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENTIFIC RESEARCH* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Буенос-Айрес, 2020. С. 520–524.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 63 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПОЕТИЧНИХ СИМВОЛІВ

1.1. Поняття символу в наукових дослідженнях

Одним із найважливіших ідентифікаторів етнічності завжди вважався символ. Символ – це склад таємничої мови значення. Він, як правило, незрозумілий і емоційно байдужий до чужих культур, але сприймається в мовному просторі місцевих культур, виразний і насичений.

Поняття символу в сучасному суспільстві – це не лише перелік абстрактних чи конкретних думок, він включає асоціації, певні образи та магічні почуття, невідомі, благородні символи, які викликають розуміння нескінченних знань макрокосмосу, нашого навколишнього світу, і мікрокосмосу, того, що ми маємо серед нас. Символи залишаються потужною та незамінною частиною нашої культури, внутрішнього розвитку та світського життя. Це категорія єдності, всеосяжності та тоталогії, що охоплює світло і тінь людства та світу [19, с. 7].

Етимологічне значення слова «символ» походить від грецького іменника *unmbolon*, що означає «знак». Символи – це предмети, поняття, явища, процеси та художні образи, що відображають певні думки, поняття та почуття [61].

Як зазначається в енциклопедії «Українська мова», символ (грец. *symbolon* – знак, прикмета, ознака) – багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів. Символ набуває у текстах, крім своїх основних (словникових, предметних) значень, нові (переносні або умовні). Як алегорія та метафора, він утворює свої переносні значення на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності. Символами, крім слів, можуть бути предмети, відомі явища, ознаки предметів, дій та ін. [67, с. 582].

Укладачі Словника української мови розглядають символ як «позначення якогось предмета, поняття або явища; художній образ, який умовно відбиває

яку-небудь думку, ідею, почуття тощо; умовне позначення якої-небудь величини, поняття, запроваджене певною наукою» [62, Т. 9, с. 174–175].

Н. Слухай стверджує: «Пізнання природи символу, феномену, резонансного у багатьох сферах людських знань, особливо гуманітарного профілю, є найважливішим завданням у лінгвістичних дослідженнях» [65, с. 172].

М. Кочерган розглядає символ як «явище специфічно національне. Семантика символу виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, через що носій іншої культури не може декодувати символ. Процес створення символу тісно пов'язаний із співвідношенням у мовній одиниці денотативної та фонової інформації, причому фонова переважає» [38, с. 16]. Символічна форма слова збагачує мову на образи, використання непрямого змісту дозволяє мовцю знаходити подвійні значення певних подій, явищ, тим самим збагачувати своє мовлення шляхом звичайної номінації і шляхом символічного вживання інших слів [57, с. 52–54].

У мові символ є повноцінне слово, з лексичним значенням, а не беззмістовний знак. Це слово, яке крім свого прямого номінативного значення та ряду похідних «переносних», які розвинулися на основі прямого мовного характеру, виступаючи як символ і співвідносячись додатково з «об'єктом символу» (О. Потебня), набуває нового змісту, нового «значення». У лінгвістичній літературі для означення останнього вживають термін «символічне значення слова», але при цьому це «значення» своєрідне, бо в мові відбито позамовні закономірності, і слово-символ пов'язане з предметом не прямо й безпосередньо, а асоціативно, через інше слово, номінативне значення якого безпосередньо спрямоване на об'єктивну дійсність (у цьому аспекті можна вбачати певну подібність символічних значень до експресивно-синонімічних) [57, с. 53].

О. Фоменко зазначає, що однією з найважливіших рис символу є його багатозначність: «Символ має знаковий характер, оскільки не описує, а лише вказує на щось, свідчить про щось. Але він має безкінечну кількість значень,

смислів, він – центр усіх смислів речі. Він містить у собі всі можливі прояви речі та цією своєю надзвичайною узагальненістю створює нескінченну смислову перспективу. Символ розкриває предмет через образ і подібність, які вказують на щось, що перевищує сам образ, означає більше, ніж лише його очевидне та безпосереднє значення, що виходить за його межі. Символ тотожний, з одного боку, тому що в ньому символізується, а, з іншого, значно від нього відрізняється. Він поєднує смисл, ідею якогось предмету з іншим предметом, який не має з ним нічого спільного, вказує на іншу перспективу» [69, с. 407]. Мовознавець тлумачить символ як комплексний знак, у плані змісту якого є як мінімум два рівноправні ядра – пряме конкретно-денотативне значення і переносне, найчастіше абстрактне [69, с. 406].

Між прямим лексичним значення слова та його «символічним значенням» не прослідковується пряма відповідність. «Символічне значення слова» не вмотивоване внутрішньою семантичною перебудовою слова, вживаного у символічній функції, і не спирається на зміни його лексичних зв'язків, хоч за певних умов слово-символ, будучи «заміщенням» іншого слова-найменування, може виступати в його контексті [57, с. 53]. Слово-символ, відіграючи свою важливу роль у розвитку та функціонування мови, не втрачає свого прямого значення, адже зачасти в тексті воно певною мірою поступається, що зокрема свідчить про збереження ним своїх звичних лексико-синтаксичних зв'язків [57, с. 54].

Слово-символ у мові двопланове, воно є немовби своєрідною формулою-фіксацією складних взаємовідношень двох різних за своєю природою і протиставлених за низкою характерних рис – прямого, номінативного значення слова і значення символічного. Перше, як правило, конкретне, вузьке, друге – ширше, абстрактне, узагальнене; перше – експліцитне, спирається на певні лексичні зв'язки, друге – імпліцитне, для його розуміння потрібен аналіз мовних факторів, знання змісту символу або його «розгадка» на основі контекстних зв'язків. Величина і характер опорного контексту можуть бути різні: одні слова-символи порівняно незалежні, зв'язок між знаком і

означуваним у них загальноприйнятий, інші вимагають широкого пояснення [57, с. 54].

Одною з визначальних характеристик символу, за Л. Домилівською, є непряма співвіднесеність із конкретним денотатом. Тобто символ-номінант завжди вказує на об'єкт, явище, які мають, як правило, інший лексичний код і своєрідно «вписуються» у світ денотатів [20, с. 126].

За В. Масловою, символ – це образ, проте образ можна розглядати символом лише тоді, коли він перетворює безпредметне метафоричне поняття, яке пояснюється в контексті та утворює семантичні зв'язки з епосом, фольклором, казками. Образ набуває символічного змісту тоді, коли охарактеризувати його прямо немає можливості, або ж такого визначення не вистачає для усвідомлення його змісту [46, с. 99]. Символ – це образ, який виник після метафоризації уявлення про нього, але такий образ, що входить у соціальну чи особисту сферу, несе якусь позицію. Від знаків символ відмінний тим, що він має в собі щось невідоме, таємниче, тобто його семантика не цілком розглянута, і, що дуже вагомо, вона може бути взагалі непізнаваною, якщо первинне поняття дуже відрізняється або відсутнє. Символ є уявним, але метафора конкретизує, показує і тим поглиблює сприймання реальних речей, а символ їх підсумовує, показує дуже умовне сприйняття. Він настільки багатозначний, що стає схемою, а не конкретною характеристикою. Кожний символ (образ – ідея) може бути конкретно охарактеризований за допомогою метафор та інших тропів. Зміст символу невичерпний. Будучи в основі своїй реальним, символ є художнім образом, спрямованим на пізнання невираженого і, можливо, на непізнаване, надчуттєве [49, с. 308].

Символічна образність різною мірою виявляється в художніх творах. У творах письменників-реалістів слово зберігає своє пряме предметне значення, входить повноправним елементом у зображення довкілля, символічне значення виступає другим планом, нашаровується на пряме, але обидва вони – художньо вагомі і значущі. Символічне значення абстрактніше за номінативне, але воно, як і предметне значення, співвіднесене з дійсністю, відбиває реальні

властивості речей і є засобом пізнання світу. Асоціації, що ведуть до створення образу-символу, природні, ясні, глибоко художньо вмотивовані. Такий символ активно входить у процес художнього узагальнення, сприяє організації підтексту, семантичної багатомірності розповіді. Взаємодія конкретного прямого значення й більш абстрактного символічного допомагає письменникові вільно переходити від змалювання предметного світу в сферу ідей, філософських узагальнень, соціальних оцінок [57, с. 54].

Природа символу дає можливість не тільки збагаченню слова, а й небезпеку перетворення його у знак абстрактного змісту – в цих випадках предметне значення слова-символу стирається, відсувається на другий план, повністю поступаючись умовному, символічному. Втрата опори тексту на пряме значення слова призводить до посилення абстрактності символу, затемнення вмотивованості символічного значення. Відрив символіки від дійсності, тяжіння до чистої абстракції характерні для різних сучасних модерністських течій [57, с. 54].

Дослідники зі стилістики художньої мови наголошують на тому, що слово-символ фіксує вищий ступінь концентрації образності і йому притаманне узагальнення, типізація, надзвичайна експресія. Символічне значення обов'язково спирається на широкий контекст, формується на основі конотатів смислу в слові і, як естетичне значення, не може бути чітко сформульоване. Ці характеристики прийнятні до символічних образів у певних поетичних системах, але не повинні стосуватися символічного значення загалом: символ може бути і схематичний, і бідний, і однозначно визначений, позбавлений експресії [57, с. 55].

О. Кравченко підтримує погляди вчених на природу символу і розглядає його як особливий образ художнього тексту, знак, у якому синтезуються предметне значення слова, його внутрішній зміст, а також глибинний сенс свідомості, що його поет переживає несвідомо, та значення, які продукуються у свідомості реципієнта [40, с. 6].

М. Івасюта розглядає символ як вербальний предметний знак, семантика якого є результатом інтеграції та переосмислення на асоціативному рівні його прямих, переносних, конотативних значень під специфічним впливом національного культурного контексту, утворюється внаслідок операцій метонімії чи метафори. Символ – це й засіб художнього вираження, у якому акумульована ідейно-художня енергія твору, найяскравіше виражене світобачення письменника [25, с. 14].

Мовна символіка не є чимось усталеним, це історично мінливе явище. Символічного значення можуть набувати слова, які раніше його не мали, і навпаки, слово може втратити свій символічний ореол. Відбувається і внутрішня ідеологічна перебудова слова-символу. Кожна національна мова має свою специфіку у створенні образної символіки – і в самому доборі слів, що мають символічне значення, і в характері самих значень, і в джерелах поповнення мовної символіки; велику роль при цьому відіграють усталені системні співвідношення і протиставлення між словами-поняттями. Образна символіка національної мови впливає на вживання слова в художньому тексті. Загальна стилістика художньої мови й опис індивідуальних стилів, авторських семантико-стилістичних систем передбачає ґрунтовне вивчення символічної образності загальнонародної мови [57, с. 56].

О. Селіванова трактує символ як естетично канонізовану культурно значущу концептуальну структуру іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери. Символ має й метонімічне значення. Він характеризується інтенційністю, образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю. На відміну від метафори, яка є знаковим підґрунтям виникнення символу, він не посідає предикативної позиції, а виражає загальну ідею подібного характеру, тобто уособлює цілу ситуацію, є дейктичним, а не атрибутивним, не належить до сфери семантики, а радше до фонових знань, до культурної, а не мовної компетенції. Символ корелює з дійсністю, а метафора, навпаки, маскує цю дійсність. Символ здатний збагачуватися, за ним здебільшого стоїть внутрішній сенс [56, с. 646].

На думку Ю. Лотмана, символ ніколи не належить до одного синхронного зрізу культури – він завжди пронизує її по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє. У цьому схожість символу з міфом, який також занурює кожне явище до стихії першоджерел і подає таким чином цілісний образ світу. Але кожний символ виходить із міфу, а якщо його джерелом і є міф, то він переходить у символ у сфері культурного зрізу. Міф, як і символ, є історично зумовленим різновидом суспільної свідомості, некритично сприйнятим смыслом. Однак, на противагу символу, міфу властиве спрощене бачення реальності, схематично-казуальне тлумачення подій. Символ же має надзвичайно глибокий зміст і певну діалектику каузального розгортання [56, с. 646].

В. Кононенко тлумачить символи як своєрідні коди нації, людства, що своїм концептуальним змістом відбивають різноманітні сторони народного життя, особливості національного бачення дійсності, образного осмислення «картини світу» [32, с. 137]. Різні за своєю природою типи символів знаходять концептуальне вираження у вербальних символах, адекватне сприйняття яких можливе за умови знання й освоєння духовних цінностей національної культури. Упродовж віків українська мова виробила свій символічний код, у смисловому полі якого перебувають різні шари її лексичного складу – кольороназви, топоніми, хрононіми, назви реалій рослинного та тваринного світу тощо. Синтетичний характер відповідних вербальних символів виявляється у впливі на різні складники внутрішнього життя: вольові, емоційні, естетичні, моральні та ін. Вербальні символи, як постулюють укладачі Енциклопедичного словника символів культури України, належать до найбільш важливих чинників національно-культурної самоідентифікації тому, що вони є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закодовано пам'ять слова в його різнофункціональних культурних контекстах [21, с. 12].

Символ є могутньою підвалиною національної культури. Загально визнано, що мистецтво символічне. Знання символіки – ключ до розуміння

картини світу, способу мислення наших пращурів, їх естетичні, моральні ідеали [21, с. 738].

Символіка кожного народу має свої особливості, що пояснюються передовсім особливостями спілкування цього народу з довкіллям. Для того щоб знати й розуміти історію й культурне життя того чи того народу, треба знати й розуміти його символи [23, с. 537].

1.2. Типологічна характеристика символів

Різномасштабне вивчення символу спричинило відсутність його єдиної типологізації. Розглядаючи та вивчаючи ядро символу, його сутність, учені зосереджують увагу на окремих, найвиразніших типах символів: Г. Сковорода – на біблійних, М. Костомаров – на народних, пісенних, О. Потебня – на слов'янських, які досліджував в основному на українському фольклорному матеріалі. Філософи та психологи (В. Гумбольдт, К. Юнг, Е. Кассіерер) шукали природу символів у межах взаємодії підсвідомості, невидимого й видимого, значення й функції, реальності й умовності. Науковців цікавили архетипні символи та їхній вплив на розвиток культури та цивілізації.

В. Кононенко пропонує класифікацію символів на основі семантичного критерію. Дослідник виділяє такі групи символів: архетипні символи, міфологічні, космологічні символи, біблійні слова-символи, символи-назви довкілля, символи-назви явищ природи, рослинні слова-символи, символи-назви істот, символи-назви предметів [32].

О. Ф. Лосєв ґрунтовно аналізує символ як рівновагу між внутрішнім і зовнішнім, ідеальним і реальним. Всі типи символів, на думку вченого, зберігають свою засадничу властивість, що зводиться до вказування на невідомі предмети з допомогою будь-якої ясної й цілком відомої конструкції. Проте ця засаднича риса символу має різноманітні прояви; вивчення смислових наслідків функціонування символу в різних галузях і є вченням про типи символів. Беручи за основу семантичний критерій, О. Ф. Лосєв вирізняє такі типи

символів [45]: наукові, філософські, художні, міфологічні, релігійні, символи природи, людські виразні символи, ідеологічні і спонукальні символи тощо. Розглянемо детальніше ці типи символів.

Наукові символи. Кожний елементарний логічний аналіз будь-якої наукової побудови з повною переконливістю свідчить про те, що він ніяк не може обійтися без символічних понять. Наприклад, найточніша з наук, математика, дає найбільш досконалі образи символу. Відрізок прямої тільки неосвіченим людям у математиці представляється у вигляді якоїсь палички певної довжини з можливістю ділити її на відому кількість частин.

Філософські символи нічим суттєвим не відрізняються від наукових символів, хіба тільки своєю граничною узагальненістю. Поняття є відображенням дійсності. Однак не всяке відображення дійсності є поняттям про неї. Поняття є таке відображення дійсності, яке водночас є і її аналізом, формулюванням її найбільш загальних сторін на основі відділення суттєвого в ній від несуттєвого. Вже у такому попередньому вигляді всяке філософське поняття містить у собі активний принцип орієнтації у безмежній дійсності.

Художні символи. Будь-який художній образ завжди несе з собою певну суспільну значущість, то позитивну, якщо воно закликає до подолання застарілих теоретичних авторитетів і художніх канонів, то негативну, коли воно затримує народження нових і прогресивних ідеологій та канонів. Художній образ теж є узагальнення і теж є конструкція, яка виступає як принцип розуміння (а отже, і перероблення) усього одиничного, що підпадає під таку спільність.

Міфологічні символи. Міфологічний символізм означає поєднання плану реальності й ментального плану. Міфологічні символи не вказують на щось інше і не відсилають до чого іншого, їх слід відрізняти від релігійної символіки.

Релігійні символи – символи (архетипи, дії, містерії, інсценізації, жести, твори мистецтва, події, природні явища), які становлять частину релігійного культу. Символам, які використовуються або однозначно пов'язані з певною релігійною системою, часто приписують додаткове містичне або магічне

значення. Релігійним символом може стати будь-яке явище, що підлягає перевірці, якому віра надає надприродного значення. Релігійний символ часто набуває сакрального змісту, а певна поведінка в його присутності підлягає табу. Релігії розглядають релігійні тексти, ритуали і твори мистецтва як символи переконливих ідей та ідеалів. За К. Г. Юнгом, релігійні (християнські чи буддистські) символи є гарними, загадковими і сповненими передчуттів [72, с. 17–18].

Символи природи, суспільство і весь світ як царство символів. Природа, суспільство і весь світ, чим вони глибше сприймаються і вивчаються людиною, тим більше наповнюються різноманітними символами, отримують різноманітні символічні функції.

Людські-виразні символи. Із символів природи і суспільства особливе значення має, звичайно, людина і властива йому чисто людська символіка. Перш за все, людина вільно чи мимоволі висловлює зовнішнім чином свій внутрішній стан, так що його зовнішність у тій чи іншій мірі завжди символічна для його внутрішнього стану. Моральні тенденції, якщо не прийняті серйозні заходи, зазвичай виражаються в різних фізичних символах.

Ідеологічні і спонукальні символи слід виділити в окрему групу тому, що більшість з вищеназваних символів володіє теоретичним характером, у той час як ідеологічні символи не тільки припускають ту або іншу теорію або ідею, але і практичне їх здійснення та, що особливо важливо, суспільне призначення [45].

М. Дмитренко класифікує символи, беручи за основу етнолінгвістичні та міфологічні критерії: символи світотворення (вода, вогонь, земля, місяць, зоря, сонце), символіобрази рослин (дерева, кущі, квіти, трави, культурні рослини), символіобрази тварин (птахи, тварини), народнопоетична символіка (символіка колядок, щедрівок, весільних пісень) [19].

Колектив авторів (О. Потапенко, В. Коцур, В. Куйбіда) Енциклопедичного словника символів культури України подають етнолінгвістичну класифікацію символів. До реєстру словника внесено відомості про символіку, що позначає: поселення та житло українців; народний

одяг; громадський побут і звичаєвість; основні галузі господарства, народні промисли; народну ботаніку, поняття зоології, медицини, астрономії; народної міфології, демонології; язичництва, християнства; слова, мови, мовлення, алфавітів; геральдики, нумізматики, архітектури; кольорів, форм, мінералів, прикрас, творів художньої літератури тощо [21, с. 3–4].

Отже, типологія символів широка і різноманітна, а символ є частиною кожної діяльності, сфери життя людини. Символи наповнюють наше життя колоритом, дають змогу доторкнутися до минулого, пізнати історію світу, зокрема, своєї країни та родини.

Висновки до розділу 1

Символізм є органічною потребою задовольнити духовні та культурні потреби суспільства, вдосконалити внутрішній світ та змусити його координуватись із зовнішнім світом. Символи розглядаються як полікультурна та культурна умовна одиниця мовного мислення. Її семантичне ядро представлено явними (прямими номінативами, метафорами) та неявними полями символів. Вони реалізуються на основі переосмислення, реалізації чи семантичного витіснення прототипів.

Символи є важливою ланкою, яка формує мовну картину світу, і зазвичай вони передають погляди людини на світ. Символи, як правило, є значущими явищами. Ці явища є основою морально-етичних норм, світоглядної культури та релігійних концепцій людей. У системі мистецтва знаки виступають як відповідні факти словесної та художньої дійсності, що є своєрідною структурою, і без такого роду знаків неможливо уявити всю мистецьку реальність.

В основу лінгвістичних розробок покладено з'ясування мовної природи символу, вивчення особливостей його функціонування в тексті, а в ширшому плані – визначення глибинних процесів і явищ мовних систем, закономірностей структурування смислів через пізнання людської діяльності та створеної на її основі картини світу.

Різні підходи до потракування поняття символу зумовили існування різних його класифікацій. Функціональний критерій покладено в основу типології символів О. Лосева, етнолінгвістичні та міфологічні критерії є базовими при виділенні типів символів М. Дмитренком. В. Кононенко обґрунтував семантичну класифікацію символів і виділив такі групи символів: архетипні символи, міфологічні, космологічні символи, біблійні слова-символи, символи-назви довкілля, символи-назви явищ природи, рослинні слова-символи, символи-назви істот, символи-назви предметів.

У художній мовній системі через природу понятійних символів відбувається складний процес взаємодії між словами-символами та

семантичною організацією творів. Функція мовних знаків у літературних текстах має очевидний відбиток у своєму символічному значенні як абстрактна, загальна ідея і водночас знайшла реалізацію в конкретній поетичній структурі.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА МОВНИХ СИМВОЛІВ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

2.1. Словесні символи-міфологеми в поезії Ліни Костенко

Символіка поетичного мовлення Ліни Костенко багатогранна, у ній відбиваються різноманітні сторони життя народу, особливості національного менталітету, образного осмислення картини світу, індивідуальні особливості характеру митця, його манера письма та етнічна приналежність. В аналізованих текстах поетичних збірок Ліни Костенко виокремлюємо символи-міфологеми, які передають інформацію, що має культурне значення. Вони не тільки допомагають національній та культурній самоідентифікації читачів, а й відображають найважливіші елементи світогляду людини. Як твердить В. Маслова, «міфологема – це важливий для міфу персонаж чи ситуація, це наче «головний герой» міфу, який може переходити з міфу в міф. В основі міфу, як правило, лежить архетип» [47, с. 38].

У поетичному тексті міфологеми є незамінною частиною і тісно переплітаються з іншими образними одиницями. Такі тропи, як порівняння, метафори зазвичай формуються на основі міфологем. Т.Кіс наголошує на важливості аналізу метафор «на основі лексичних одиниць із культурно-зумовленим компонентом значення», оскільки вони відтворюють «культурний контекст, пов'язаний з національною самобутністю традиційно-обрядової культури народу» [29, с. 11]. Поетичні метафори ґрунтуються на міфах, пов'язаних із античним світоглядом, іменами хтонічних істот, іменами богів, героїв та інших міфологічних істот. Функція міфологем варіюється залежно від їх значення та структури метафоричної структури.

Серед символів Ліни Костенко поширеними є міфологеми *Лета*, *Сибілла*, *Сізіф*, *Аріадна*, *Антей*, *Посейдон*, *Деметра*, *сфінкси* та ін. Ці міфологеми в аналізованих поетичних текстах вживаються переважно з традиційною символічною семантикою.

Лета у давньогрецькій міфології – це втілення забуття, звідси фразеологізм «канути в Лету» – бути забутим. У поетичному мовленні Ліни Костенко символом забуття, непам'яті виступає Лета: *«Іменем Лети названа річка у царстві мертвих, спивши воду якої, душі померлих забувають своє колишнє земне життя»* [52, с. 315]. У поетичних рядках: *«Ти, незглибима совісте майстрів, / тобі не страшно навігацій Лети!»* [34, с. 226] зміст метафори *«не страшно навігації Лети»* можна тлумачити так: майстри завжди працювали відповідально, тому їм не страшне забуття. Навігаційні маркери підкреслюють ефемерність сучасних подій. Структура метафори ускладнюється звертанням до совісті, завдяки чому цей образ персоніфікується і протиставляється самому поняттю забуття (Лети) через епітет *незглибима*. У поетичних текстах Ліни Костенко активно використовуються імена міфічних героїв, які набувають символічного значення. Міфологеми часто стають основою творення фразеологізмів.

Одним з міфічних образів у поетичному мовленні Ліни Костенко є Сізіф, з яким пов'язане уявлення про надзвичайно важку роботу: *«Мої важкі, мої щоденні брили / старий Сізіф тим часом постеріг»* [34, с. 42]. Згадувана міфологема є основою метафоричної поезії *«Тінь Сізіфа»* [34, с. 180], яка вживається з двома значеннями: прямим (змалювання походу в гори: *«І тільки ми, подряпані Сізіфи, / тябричим вгору камінь-рюкзаки»*) і образним, переносним (*«Вже краще йти до Бога пасти вівці, / ніж на Вкраїні камінь цей тягти»*). Образ Сізіфа – це символ наполегливої людини, яка працює на розвиток України, але марно. Фундаментом поетичної міфології є інтерпретація міфу про Сізіфа, зведеного в терміні *«праця Сізіфа»* (*«Величезні зусилля для досягнення неможливих результатів. Ці зусилля не досягли очікуваних результатів і були марними»*) [70, с. 688].

Символічновживані міфологеми зазнають семантичної трансформації, відокремлено від конкретних міфологічних сюжетів: *«І ніяка в житті Аріадна / вже не виведе з горя отих матерів»* [34, с. 32]. У цій структурі використовується вираз *«вивести з горя»* замість *«вивести з лабіринту»*.

Зазвичай метафора базується на міфічному образі Аріадни, завдяки нитці якої Тезею вдалося вийти з лабіринту [52, с. 59] та на похідному фразеологізмі *нитка Аріадни* («те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин» [70, с. 549]). Міф про нитку Аріадни виявляє «зв'язок пряжі з символікою життя і смерті, виходу з іншого світу» [51, с. 669], а образ Аріадни – це символ надії на краще, на життя загалом.

У поезії Ліни Костенко міфологема Сибілла – «в давньогрецькій міфології пророчиці, яка в екстазі передрікала майбутнє» [52, с. 497] – уособлює пізню осінь або прихід зими, оскільки Сибілла уявлялася старою жінкою із сивим кошлатим волоссям: «*У кожен яр шугнуло по Сибіллі. / Вже де-не-де й димок із димаря*» [34, с. 457]. Подібне символічне значення зустрічаємо в порівняльній конструкції: «*...за хрестом замерзлого вікна / стоїть зима, кошлата, як Сибілла*» [35, с. 74].

Ще однією групою міфологем є хтонічні істоти (від грецького *chthonos* – «земля») – «міфологічні фігури, пов'язані з продуктивністю землі (води) та смертельним потенціалом пекла» [52, с. 671]. У стародавніх міфах – це титани – архаїчні боги, котрі уособлювали стихії природи з усіма її катастрофами. «Титани не знають розумності, впорядкованості й міри, їх зброя – груба сила... Первісна дикість титанів поступається місцем героїзму і мудрій гармонії космосу олімпійського періоду грецької міфології» [52, с. 542].

У давньогрецькій міфології титаном є Атлант – «давнє доолімпійське божество, що відрізнялося потужною силою. Після поразки титанів у титаномахії Атлант як покарання підтримував на крайньому заході небесне склепіння» [52, с. 69]. У текстах поетеси Атлант є символом міцності, твердості, впевненості у майбутньому: «*І держать небо на кремезних плечах / старі Атланти дужих яворів*» [34, с. 454]. Символічне значення підсилюється за допомогою епітетів *кремезні, дужі*.

Конструкції, які часто використовують для орудного порівняння, зазвичай розглядаються як єдиний троп – метаморфоза: «*Якби мені вернутися туди! / Там яблуні старі і розсохаті. / Сади мої, сади мої, сади!.. / Як важко*

буть Антеєм на асфальті!» [35, с. 100]. «Антей у грецькій міфології – син Посейдона і богині землі Геї, велетень... Славився невразливістю, але був невразливий доти, доки торкався матері-землі» [52, с. 47]. У поетичному тексті ліричну героїню порівнюють із Антеєм, який розглядається як позитивне втілення природних сил.

Отже, символіка античних міфологем у поезії Ліни Костенко досить широка. Системний аналіз їх символічної семантики дає змогу розшифрувати міфологічні коди поетичних текстів, з'ясувати особливості індивідуального світобачення поетеси.

2.2. Символи світотворення в поетичних текстах Ліни Костенко

До символів світобудови належить астральна символіка – небо, зорі, місяць, сонце, – земля, повітря тощо. Астральна символіка своїм корінням сягає давнини, коли наші пращури поклонялися небесним світилам. У народному світогляді небесні світила – це джерело світла, уособлення життєвої сили, пристрасті, хоробрості; це культ небесних світил; поклоніння зіркам і всім космічним явищам, віра у зв'язок між усіма речами на землі з небесними тілами [23, с. 19]. У поетичних текстах Ліни Костенко вживаються такі слова-символи: небо, місяць, сонце, зірки, земля.

Небо – символ нескінченності, висоти, царства блаженства, вищої влади, порядку у Всесвіті [61]. У поетичних рядках *«Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні. А вже здавалось, що живого нерва, живого нерва не було в мені!»* символічна семантика образу небасформована на опозиції: гармонія–дисгармонія (природний світ – світова суєта). На перший погляд, маленький шматочок Всесвіту – «трохи неба і дві сосни» – має потужну силу, бо має здатність протистояти холодному і хаотичному світу людського існування, в якому душа «втомилась від усіх кормиг» [34, с. 44]. Небо для Ліни Костенко – це символ безмежності у прояві почуттів, символ надії, сподівання на кращу долю.

В усній народній творчості зоря символізує дівчину-красуню, кохання; нове щасливе життя. Зоря – символ животворної й родючої природи; доброї душі; світлого духу, оборонця людей; вічності. В усній народній творчості, у замовляннях, є три зірки: ранкова, вечірня та полуденна. Це символічні зображення, що представляють певні сакральні періоди [61].

Для Ліни Костенко зоря – це символ людської долі, символ кохання, нещасливого і водночас відданого, жертвовного: *«спини мене спини і схамени / ще поки можу думати востаннє / ще поки можу але вже не можу / настала черга й на мою зорю / чи біля тебе душу відморожу / чи біля тебе полум'ям згорю»* [37, с. 6].

Зоря у поезії поетеси є символом провидця, мага, екстрасенса, який читає думки та бачить душу ліричної героїні: *«Зорі стозорі, ви що – телепати? Чого ж ви так дивитесь в душу мою?!»* [37, с. 33]

В наступній поезії Ліна Костенко описуючи кохання та розмірковування ліричної героїні над ним, зустрічаємо образ зірок, які метафорично символізують сніжинки в зимку: *«Ось наші ночі серпень вижне, прокотить вересень громи, і вродить небо дивовижне скляними зорями зими!»* [37, с. 51].

Сонце є головним джерелом світла і тепла, основою життя планет, тоді як Місяць є найближчим до Землі небесним тілом і єдиним супутником Землі. Це, безперечно, найважливіші астрономічні об'єкти для людства. У Ліни Костенко дві назви «сонце» та «місяць» здебільшого не є астронімами, їх найчастіше використовують для позначення загальних імен у природі.

У народній творчості місяць – це символ Матері-Богині, Цариці Небесної; циклічного ритму часу; вічності; постійного оновлення; духовного аспекту світла у пільмі; козака; батька. У всіх країнах світу символічне значення місяця пов'язане з лунарною міфологією, а місяць завжди протилежний сонцю. Оскільки назва нічного світила у багатьох мовах жіночого роду, воно символізує жіночу силу. У чоловічій мові це пов'язано з чоловічим продуктивним циклом. Поняття, що Місяць символізує початок чоловіків (основу чоловіків), є набагато давнішим, його історія почалася в палеоліті, а

потім поступилася місцем жінкам. Місяць скрізь, що символізує періодичний ритм часу. Його етапи – народження, зникнення, поява – символізують безсмертя, радість і постійне оновлення [61].

У віршах Ліни Костенко місяць зазвичай зображується у традиційних образах, відображаючи дохристиянські вірування та уявлення. Тому у поемі-баладі «Скіфська одісея» поетеса не лише дає читачам зрозуміти життя давніх скіфів, але й привертає увагу людей до їхніх вірувань та культури: *«Не визнають тут Зевса і Паллади. Тут сповідають люди на Дніпрі високий культ астральної тріади – культ Місяця, культ Сонця, культ Зорі»* [34, с. 454].

Поклоніння Місяцю пов'язане з важливістю небесного вогню для наших предків. Вогонь Всесвіту є частиною Зодіаку і уособлюється світловим тілом тріади світил [3, с.227]: *«Вони з вогню, у них душа нетлінна. У них і серп – як місяць молодик»* [34, с.455].

Стародавні нічні світила порівнювали з різними предметами побуту та людьми. Якщо молодий місяць схожий на серп, то повний місяць схожий на бочку: *«Тут і діжа в них, наче місяць вповні. У них і місяць сходить, як діжа»* [34, с.455]. Тут також згадується весільна церемонія. Символ нареченої – зірка, а символ нареченого – місяць [13, с.306]: *«Звуть молодого місяцем і князем. У них дівчина сходить, як зоря»* [34, с.455].

У віршах страви були глибоко закодовані символізмом. «Щоб змусити місяць сприяти добробуту людства, йому присвячували вареники у формі місяця, який також називають вареними пирогами» [13, с.306]. Саме такий зміст описано в зображеному поетесою скіфській вечері: *«Коли ж вона внесла у друшляку лунарний символ – ліплені вареники, то греки також прийняли цей культ і стали вже навік його зволенники»* [34, с.455].

У поезія «І місячну сонату уже створив Бетховен...» слово-образ місяць є символом вічності, чистоти, недоторканості: *«А місяць все такий же, він – місяць, місяченько, як вчора, позавчора і хтозна ще коли! І добре, що над нами він висить височенько, а то б уже й на ньому болото розвели!»* [34, с.86].

У багатьох народів сонце вважається найдавнішим божеством, яке символізує верховну владу. В XVI–XV столітті до нашої ери у Єгипті сонце вважалося єдиним царем у Всесвіті, тоді як земного царя шанували як бога сонця. Стародавні греки називали його Геліосом. У пізній античності бога Сонця прирівнювали до Аполлона, звідси його епітет Феб-світлий. У язичницькі часи слов'яни шанували Сонце у вигляді Дажбога, Сварога, Хорса та інших. Пантеон слов'янського язичництва знав також інші сонячні символи на зображеннях Ярила (бога весни) та Купали (бога літа) [61].

Сонце – це символ Всевидячого божества, Вищої космічної сили, центру буття та інтуїтивного знання; осяяння, слави, величі, правосуддя; Матері Світу, Центру, Бога-отця, Христа [61].

У поетичному мовленні Ліни Костенко сонце символізує: владу, певну відповідальність («Даруй мені над шляхом тополним / важкого сонця древню булаву» [34, с. 315]); тепло, ніжність, ласку («Медове сонце вигріло дублянки / у жовтих лапах суто злотих лип» [34, с. 318]; «Сонце радісно пряжить, сонце – як ананас» [34, с. 158]) тощо.

У народній творчості сонце уособлює коханого, дорогу серцю людину. Лірична героїня у поезії Ліни Костенко, звертаючись до коханого, називає його сонцем: «Сонце моє, оченята карі, синя криниця в моїй Сахарі...Грішниця я. Полюбила чужого» [37, с. 39]. Водночас, сонце є символом радості, тепла у душі ліричної героїні: «Я прокидаюсь. І твоє ім'я наповнить душу сонцем і печаллю» [37, с. 43]; є символом спогадів про минуле: «Навшпиньки повертаюся в ті дні. Вони, як сонце, сходять у мені» [37, с. 63].

Астральні символи у поезії Ліни Костенко відтворюють народні ціннісно-світоглядні засади та стають засобом для творення власної міфологічної моделі світу. Антропоморфні образи небесних світил у творах поетеси відіграють важливу роль у відображенні концепції та ідеї твору.

Земля– символ астральний і космічний; символ матері-годувальниці; Батьківщини; духовності; життя; багатства; щедрості; родючості; плодючості; позитивного і негативного начала; світла і темряви; гріхопадіння, місця

вигнання людини з раю [21]. Український народ з великою повагою ставиться до землі. В народі землю називають ще святою, матір'ю, яка створила першу людину та кожного з нас, земля всіх годує: і людей, і тварин.

Земля в поетичному світі Ліни Костенко постає у значенні «планети», «місця життя та діяльності людини». Земля як астральна частина Космосу символізує вічність, довголіття та нескінченну красу: *«Скільки років Землі, – і мільярд, і мільйон, – А яка вона й досі ще гарна!»* [34, с. 266]. Водночас «довголіття» Землі, як і людського життя на ній, відносно і має часові рамки: *«Земля, що крутить хула-хуп орбіти, мабуть, ще зовсім дівчинка йому (Всесвітові)»* [34, с. 539], де земля постає в символічному образі молоді, недосвідченої дівчинки.

Земля персоніфікується, наділяється людськими якостями – здатністю танцювати: *«Земля кружляє у космічній вальсі»* [34, с. 74], а також дихати та виявляти певний психологічний стан та настрій: *«Земля вдихне глибинно і жагучо на вишнях настояний озон»* [34, с. 270]. Персоніфікований образ рідної землі у поетичних рядках Ліни Костенко символізує історичну пам'ять народу: *«Землі хоч тисячу століть – вона не втішиться, не звикне, що кінь в степу не заірже, що вже нема верби тієї, де мертвий хутір стереже могилу матері твоєї...»* [34, с. 189].

Образ землі у Ліни Костенко символізує щедрю матір-годувальницю: *«Тут землі щедрі. Тут річок без ліку. Всілякі руди в надрах залягли»* [34, с. 428]; *«Землі всещедрої плоди»* [34, с. 454]. При цьому земля у письменниці постає не тільки як годувальниця, але й символізує милосердя, співчуття, що підкреслює епітетласкава: *«Біда, коли земля така ласкава, коли така правічна й молода!»* [34, с. 368].

Водночас земля є місцем життя та діяльності людини, яка нерідко завдає страждань землі та руйнує її. Людина є причиною воєн, екологічних катастроф: *«хто вдарив землю в сонячне сплетіння і спричинив конвульсії стихій?»* [34, с. 538]. Земля символізує ядро життя та існування всього живого.

У народнопоетичній традиції земля часто символізує смерть, останнє місце перебування людини. Відповідно у поетичному мовленні Ліни Костенко образ-символ землі входить у семантичне поле *смерть* як останнє місце перебування людини. Поетесою активно використовуються такі вислови, як *«лягти в землю»*, *«піти в землю»*, зокрема в такому афоризмі: *«Погасли кострища стоянок. У землю пішли племена»* [34, с. 349], де земля символізує останнє місце спочинку цілого народу.

Таким чином, смислові домінанти символу *земля* у поетичній мові Ліни Костенко постають в образі планети, Батьківщини, матері-годувальниці, української землі як території, на якій живуть і помирають люди.

2.3. Символи-назви явищ природи в поезії Ліни Костенко

Художній світ поезії Ліни Костенко різноманітний, поетичний та сповнений емоцій, натхнених особливим світоглядом ліричного героя. Цей герой не тільки полюбив Україну, але й органічно змішався з країною та її природою. Найкраща гуманістична традиція пейзажної поезії в Україні та світова література знайшла продовження у світі поетеси. На думку С. Барабаш, пейзаж у ліриці Ліни Костенко – це сфера «поетичної філософізації»: «Поетичний пейзаж як драматичне дійство у тексті Ліни Костенко має особливу тональність – лагідну, співчутливу, розуміючу... Кольоровий спектр щедро опромінює печальну мить надією. Відчуваємо, як ситуація катарсису викликає емпатію для оптимізації поетичного кадру... Природа в контексті творчості Ліни Костенко – світ багатовекторний, багатоаспектний. Минуле – сучасне – майбутнє перебувають у стані рівноправної проєкції на живий, пульсуючий, мислячий, етично і національно визначений світ рідного континууму буття» [3, с. 40].

У поетичному словнику Ліни Костенко репрезентативною є група символів-явищ природи: *вітер, дощ, сніг, туман, гроза, грім, блискавка* тощо.

Вітер— символ духу і дихання Всесвіту, непередбачуваності, невідомості; швидкості; деяких новин; пошкодження, знищення та одночасного оновлення. Вітер – конкретний вираз одного з головних елементів Всесвіту-повітря. У багатьох міфах він вважається потужною руйнівною силою [61].

Ліна Костенко у своїй поезії вживає лексему вітер як символ певних проблем, нестабільності життя: *«Чатує вітер на останнє листя старого дуба, що своїм корінням тримає схили урвища...»* [34, с. 343].

У поезія «Осінь жагуча» зображені пейзажні візерунки переплетені з філософією. Внутрішнє ядро твору – перехід від літа до осені. Вітер символізує нескінченний потік життя: *«Рве синій вітер білі посторонці. А в серце літа — щедрий сонцепад. І зливками розтопленого сонця лежать цитрини, груші й виноград»* [34, с. 333].

Основною характеристикою мовомислення Ліни Костенко є музикальність світогляду, яка органічно переплітається з поетикою та фонологією поезії автора. Вітер часто порівнюється з музикантом, символізує музику життя – ніжну, гармонійну та безладну, важку: *«Вітри галактик – вічні скрипалі»* [34, с. 74], *«гірських вітрів трагічні вокалізи»* [34, с. 104], *«Кладуть вітри смичок на тятиву»* [34, с. 108], *«Вітри з розгону поламали скрипку, гуде у сосен буйна голова»* [34, с. 275], *«Кошлатий вітер-голодранець в полях розхристує туман, танцює юродивий танець, б'є в бубон сонця, як шаман»* [34, с. 332], *«Вітри вигравали в тростині дзвінкий ритурнель»* [34, с. 353]. Іноді вітер здається злодієм, пройдисвітом, розбишакою: *«Пограбувавши золоті хорони, вітри в гаях ділили бариші»* [34, с. 380], *«Кошлатий вітер-голодранець в полях розхристує туман»* [34, с. 332], *«Чатує вітер на останнє листя старого дуба»* [34, с. 343].

З давніх-давен людей турбували грози, вони їх боялися, бо думали, що це Ілля переслідує злі сили або демонів [23, с. 158]. В українському фольклорі грім – це посланець неба і вогонь небесний. Грім і блискавку пов'язували з Перуном, верховним богом неба, а пізніше з'явилися разом із святим Георгієм

та пророком Ілією в християнстві. Ібн Фадлан (Ібн Фадлан) засвідчив, що слов'яни вірили, що грім і блискавка є Божим судом [61].

У поезії Ліни Костенко грім символізує родючість: *«Ось наші ночі серпень вижне, прокотить вересень громи, і вродить небо дивовижне скляними зорями зими!»* [34, с. 310]. Образи-символи грози, грому, блискавки у поетеси персоніфіковані: *«іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать»* [34, с. 275], *«грим тримає зливу в рукаві»* [34, с. 287], *«Лягла грози пульсуюча десниця на золоте шаленство голови»* [34, с. 270], *«Сліпучо усміхнулася гроза»* [34, с. 546]. У поетичному контексті ці образи символізують очищення, Божу благодать.

У християнстві символом Божої благодаті, очищення та спілкування зі світом, бо сходить з неба, є дощ. Образ-символ дощ у поезії Ліни Костенко вживається у християнському символічному значенні: *«А по дашку прозорої веранди ходили то дощі, то голуби...»* [34, с. 305], *«Приходив дощ, а потім було зимно»* [34, с. 345], *«Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки»* [34, с. 10] – образність та символіку підсилено асоціацією *«шум, сліди крапель – кроки крапель»*; *«по землі і щедро, і видавцем то зливи ходили, блискучі, як циркулі, то мжичка мала метушилася видрібцем»* [34, с. 186].

Дощ у поезії Ліни Костенко наділено людськими якостями та діями, що передають внутрішній стан ліричної героїні, дозволяють зрозуміти її вчинки і поведінку: *«...я чую дощ. Він тихо плаче правду, що я когось далекого люблю»* [34, с. 44], *«Чекає дощ зірватися щомиті»* [34, с. 297], *«Тихо строчать дощі... І навіщо мені ця печаль? Що я хочу спитать у цієї сумної кравчині? Я прощаюся з літом. І воно мені каже: «Прощай!»* [34, с. 320].

У народній уяві сніг виступає символом священної чистоти і цнотливості, що втілює боротьбу між життям і смертю [54, с. 630]. Сніг у поетичному мовленні Ліни Костенко має різні символічні значення. Так в одній поезії сніг символізує «притулок душі, спокою»: *«Сама втекла в сніги, у глухомань, щоб віднайти душевну рівновагу»* [37, с. 44]; в іншій символізує «сліпоту» людей,

засліплення кожен своїм коханням: *«Циферблат годинника на розі хуртовини снігом замели... Нам з тобою, видно, по дорозі, бо ішли й нікуди не прийшли. Знов ті самі вулиці незрячі і замету хвиля снігова... нас не бачать леви біля брами: левам очі снігом замело»* [37, с. 20].

Явища природи у творчій уяві Ліни Костенко набувають химерних художніх інтерпретацій тварин. Хуртовина символізує пораненого птаха (*«Стогне завія до рання, зламавши об ліс крило...»* [34, с. 127]), кучугури снігу асоціюються зі шкурою тварини (*«Лежить овеча шкура завірюх...»* [34, с. 294]), з міфічними істотами (*«Незрячі сфінкси снігових заметів перелягли нам стежку до воріт»* [34, с. 106]) тощо.

У більшості культур туман – це символ невизначеності, символ сили, яка заплутує спостерігача і приховує правду [12]. Туман у віршах Ліни Костенко – це символ забуття, простір, який розчиняє все в собі. Туман – це межа між двома світами – реальним та ілюзорним: *«Невже і я в тумані – як туман – і я вже йду за часом, як за плугом?...»* [34, с. 4].

Трагедія усвідомлення її плинності неминуча і засмучує ліричну героїню, що посилює символічний образ туману: *«Марнували літечко, марнували. А тепер осінні вже карнавали. Душа задивиться в туман і марить обрисами літа. Чи, може, це приснилось нам купання в річці Геракліта?»* [34, с. 337].

Несподіванка, чарівність, смуток, печаль і прощення – тонкий перелив емоцій, які знаходимо у поетеси: *«Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль. І, ковтаючи сльози, одягши на плечі сукману, перемотує літо на чорні катушки тополь, шиє голим полям нескінченну сорочку з туману»* [34, с. 320]. У поетичному контексті туман символізує незвіданість, безкінечність, смуток.

Таким чином, у поезії Ліни Костенко слова-явища природи сприймаються як символи, що позначають такі поняття, як: «тимчасовість, плинність життя»; «сум, печаль»; «страждання». Явища природи передають емоції, внутрішні переживання ліричної героїні.

2.4. Мовні символи *душа – печаль – слово* у поезії Ліни Костенко

Поетична мова Ліни Костенко відзначається образністю, багатством поетичних форм, своєрідністю світобачення. Відповідно до своїх світоглядних позицій, переконань, асоціативних варіацій поетеса творить оригінальні символи, які розкривають її внутрішні виміри.

Одним із основних символів-образів у поезії Ліни Костенко є *душа*. В уявленні народу душа – символ безсмертя, вічності віруючої людини; Духу, частини Бога; життя, світла; символ невагомості, невидимості, таємничості; символ унікальності та неповторності; ліризму, естетизму, емоційності, чутливості, пісенності, дотепності українців.

У поетичному світі письменниці *душа* персоніфікується, перебуває у безперервному русі, символізує життя та безсмертя людини: «*душа складала свій тяжкий екзамен*» [34, с. 14], «*зігрілася душа, розмерзлась, ожила*» [34, с. 407], «*душа посварилася з Богом*» [34, с. 237], «*гине моя душа, задивлена в чужу*» [34, с. 287], «*болить душа словами*» [34, с. 380], «*душа до краю добрела*» [34, с. 283], «*душа пройшла всі стадії печалі*» [34, с. 266].

Образ *душі* в поєднанні з епітетами символізує внутрішній світ ліричної героїні, її хвилювання, нележку й трагічну долю: «*розгублена душа*» [34, с. 273], «*понівечена душа*» [34, с. 300], «*душа, забинтована білим сміхом*» [34, с. 193] тощо. Художні означення наповнюють символ новим значенням, додають йому художньої виразності, емоційності.

Семантична багатоплановість символу *душа* робить його основною складовою авторських афористичних висловів, у яких простежується тема протистояння з життєвими випробуваннями: «*Життя – це оббирання реп'яхів,/ що пазурами уп'ялися в душу*» [34, с. 178]; «*Як невимовне віршами не скажеш,/ чи не німою зробиться душа?!*» [34, с. 31]. Лірична героїня вірить в щастя, набуття душевного спокою та рівноваги: «*У закутку душі хай буде трохи сад*» [34, с. 68]; «*Сахається розгублена душа,/ почувши раптом тихі кроки щастя*» [34, с. 273].

Образ-символ *печаль* у поезії Ліни Костенко передає душевний стан ліричної героїні, є символом небайдужості та переживання. Ці відчуття у поетеси градаційно чергуються, розпач змінюється надією: «*Душа пройшла всі стадії печалі / Тепер уже сміятися пора*» [34, с. 266].

Епітети до лексеми *печаль* допомагають поетесі створити неповторні поетичні образи-символи. У контексті «*Такої дивної отрути я ще ніколи не пила. Такої чистої печалі, такої спраглої жаги, такого зойку у мовчанні, такого саява навкруги*» [34, с. 283] образ чистої печалі символізує силу кохання. Символічну семантику цього образу підкреслюють вирази «*дивна отрута*», «*спрагла жага*».

Оригінальний епітет *прискіпливий* у контексті: «*залишилась по мені / лиш тінь від мене на стіні. / І ця печаль, прискіплива, як слідчий*» [34, с. 212] підкреслює силу почуттів ліричної героїні. *Прискіплива печаль* – це символ самозасудження, самокритики.

Епітети у поетичному контексті уточнюють, конкретизують символічну семантику лексеми *печаль*. У поезії Ліни Костенко *пронизлива печаль*, *гірка печаль світань* передають душевний біль, смуток, неприємні емоції, тоді як *сонячна печаль* символізує світлі спогади про славу історію народу.

Символічну семантику *печалі* засвідчують оригінальні генітивні сполуки: «*дотик печалі*» [34, с. 235], «*гілочка печалі*» [34, с. 244], «*пожежі печалі*» [34, с. 314], «*печаль годин*» [34, с. 255], «*барельєфи печалі*» [34, с. 107], «*дитя печалі*» [34, с. 370], які символізують різні душевні стани, переживання ліричної героїні. Матеріалізація абстрактної назви дає можливість відчутти на зоровому, слуховому та тактильному рівні всі глибини семантики символу *печаль*.

Слово-образ *печаль* у поетичних текстах перетинається із лексемами «слово» і «душа», об'єднуючись у триєдиний образ *душа – печаль – слово*: «*І слів нема І туга через край*» [34, с. 286]; «*А прийде ніч — болить душа словами*» [34, с. 380]; «*Не говори печальними очима / те, що бояться вимовить слова*»

[34, с. 276]. Отже, образи *душа* й *печаль* набувають значення в *слові* як семантичному центрі ідіостилію поетеси.

Поетичний словник Ліни Костенко багатий на поетичні означення до образу *слово*, що надають йому різноманітних символічних значень: «*страшне слово*» [34, с. 138]; «*шалене слово*» [34, с. 187] – символ вбивчої сили слова; «*слова легкі й порожні*» [34, с. 277]; «*зацьковані слова*» [34, с. 172], «*забрехує слово*» [34, с. 163] – символ безмістовності, фальші.

У Ліни Костенко *слова* становлять два діаметрально протилежні плани. З однієї сторони – це «*байдужі слова*» [34, с. 99], «*гучні слова*» [34, с. 69], «*із правдою розлучені слова*» [34, с. 173], «*каламутне слово*» [34, с. 534], «*кулеметна черга слів*» [34, с. 129], які символізують безмістовність, пустоту; а з іншої – «*необхідні слова*» [34, с. 59], «*потрібне слово*» [34, с. 243], «*безсмертні слова*» [34, с. 165], «*невимовні слова*» [34, с. 390], які є символами безцінності, важливості чогось у житті людини.

Аналізовані образи-символи постають в поезії Ліни Костенко як виразники авторського світовідчуття і світосприймання. Єдність традиційного і індивідуального у поетичній символіці вибудовує дивовижний мовосвіт авторки.

2.5. Кольори у символічному світосприйманні Ліни Костенко

Носієм культурної спадщини людини – є колір, оскільки більшість реалій у матеріальному та нематеріальному світах пов'язані з колірною символікою. «У художньому творі колір функціонує вже не як безпосередня природна даність, об'єктивно-означальна реалія, а як одна із поетичних категорій, що набуває певного ідейно-естетичного значення» [2, с.7]. Символічним колір стає тоді, коли набуває такої ж, як і символ, здатності опосередковано вказувати на сутність якогось явища, поняття.

У поетичному мовленні Ліни Костенко домінують кольороназви *синій, срібний, золотий, чорний, червоний, білий*, які містять як народнопоетичне символічне значення, так і індивідуально-авторське.

У народній уяві білий колір є символом невинності, непорочності, денного світла та радості. Білий колір має високий рівень чистоти, оскільки розпадається на різноманітні кольори веселки, коли сонячні промені натрапляють на чисті небесні крапельки дощу. У чистоті неба гармонія всіх кольорів, як і в Бозі є гармонією всього світу. Тому білий – це колір ангелів, святих і праведних людей, колір вічної тиші. Реалізацію символічного значення білого кольору простежуємо у фольклорних сталих виразах: *«білий світ», «білий день», «біла хата», «білий кінь», «білий камінь», «білі руки»* тощо.

У поезії Ліни Костенко білий колір символізує чистоту, простір, безмежність: *«І добре тобі, і весело На білім світі жити; Який безмежний ти, Білий світе!»* [36, с. 214]. Провідним образом поетичного зображення світу є "білий світ", що означає "земля з усім, що на ній існує".

Традиційно білий колір є кольором зими, снігу, заметілі: *«Зверни додому з білої доріжки. Ось наш поріг, хіба не впізнаєш? Лечу над білим полем без доріж, Над вовчими голодними слідами»* [36, с. 110]. У поетичному контексті *«Ще на світанку білому розверзне Небесні брами хмара снігова. Скупе, аж біле, сонце над полями... Рябенький пес на білому снігу»* [36, с. 123] білий колір символізує як чистоту, простір, а також певну тривогу, очікування невідомості. Символічна семантика білого кольору підсилюється виразами *«розверзне небесні брами хмара снігова», «скупе, аж біле, сонце»*.

Чорний колір традиційно пов'язаний з негативними почуттями і асоціюється зі страхом, смутком, відчаєм, мороком, смертю, злими і ворожими силами. Водночас чорний колір є символом землі, урочистості і багатства. Це і визначає його загальну символічну семантику.

Для Ліни Костенко чорний колір – це колір відчаю, колір смерті: *«Та це ж для мене щастя пожадане – у Чорний день твій бути при тобі; Білі, білі обличчя у чорній воді, Неповторно обличчя навік зостаються»* [36, с.

113].Символічну семантику чорного як кольору смерті підсилює художній образ, побудований на контрасті, протиставленні білого і чорного кольорів: *«білі обличчя у чорній воді»*.

У поезії Ліни Костенко чорний колір вживається переважно з негативною семантикою; це символ страху і тривоги (*«Стоять мости над мертвими річками... Очерети із чорними свічками Ідуть уздовж колишніх берегів; Черніг страшний, він дуже чорний. Як вечоріє на Дніпрі. Черніг сідає в чорний човен І ставить чорні ятері»* [36, с. 246]), символ відчаю, війни і смерті(*«Біля білої вежі чорне дерево. Спи. Ми самотні в безмежжі. Хай нам сняться степи; І вже розцвітають в просторах ясних Багряні і чорнії квіти»* [36, с. 365]).

Червоний коліру народній уяві виступає символом любові, пристрасті, бажання, символом краси і здоров'я. Червоний колір відносять до сфери вираження переживань та емоцій. У світовій культурі цим кольором марковане кохання. У символіці народної творчості, а звідси і поезії, червоний колір пов'язаний насамперед з весільним обрядом.

Радиційно червоний колір у поезії використовується для змалювання пейзажу, відтворення барви осіннього листя: *«Красива осінь вишиває клени Червоним, жовтим, срібним, золотим»* [36, с. 29]; *«І дика груша журиється: одна.Лиш клаптики червоного суконцяШляхами лишає сіра далина»* [36, с. 87].

У поетичному мовленні Ліни Костенко червоний колір символізує пристрасть, кохання: *«Стояла ніч, красива, як Кармен, Червоні й чорні міряла троянди...Червоний зонтик. Сірі тротуари»*[36, с. 45]. Семантика пристрасті, тілесності підсилюється поєднанням із контрастним чорним кольором.

Жовтий колір символізує тепло, радість і повагу. Це колір золота, а зрілі колоски пшениці, жита та ячменю уособлюють сонячне світло.

У пейзажній ліриці Ліни Костенко жовтий колір вживається для розкриття образу осені, що постає в жіночих образах. Осінь зображується як спокуслива зріла жінка: *«Ще літо спить. А вранці осінь встане – В косі янтарній нитка сивини Могучі чресла золотого стану Йде в полях –*

вгинаються лани; Строката хустка - жовте і багряне - З плечей лісів упала їм під ноги» [36, с. 29].

Поетичний простір Ліни Костенко сповнений сонячного світла. У світі мистецтва сонце зазвичай асоціюється із золотим блиском, що традиційно для поетичного мовлення: *«Чорне – біле – золоте – зелене – Спахнуло – блиснуло – знялось! Грім ударив особисто в мене, Око сонця кров'ю налилось; Пливе туман. З-за старовинних мурів Ледь прозирає золотаве сонце» [36, с. 263].* Позитивне використання золотого у виразі «золотий день» передає сонячне враження та внутрішнє відчуття щастя і нотку смутку: *«Затінок, сутінок, день золотий. Плачуть і моляться білі троянди. Може, це я, або хто, або ти, ось там сидить у куточку веранди» [36, с. 211].*

У мовній картині світу Ліни Костенко особливе місце посідає зелена гама, адже мистецький простір поета – це переважно сади та ліси, що є описом сутності життя, «простір існування, мікрокосмос, втілення духовного життя ліричної героїні». Зелений колір – це символ природи і молодості. Він символізує надію на гармонію, мир і спокій. Зелений – це колір трави та листя, колір життя.

У мовосвіті Ліни Костенко зелений колір символізує молодість, життя, дитячу безпосередність: *«Зеленим пензликом тополі – Кривенькі кігтики в крові, Пасуться коні нетипові у сутеніючий траві; В старім гнізді танцюють лелечата, І, одірвавши ніжки від землі, Немов малі русалоньки, дівчата Гойдаються в зеленому гіллі» [36, с. 214].* Зелений колір завжди несе надію на мир, спокій, злагоду.

Синій колір та інші кольори синього спектру символізують натхнення, розумне начало, світ ідей. Синій колір – це символ вірності, довіри та нескінченності. Це колір неба і моря: спокійний, сентиментальний, серйозний. Темно-синій символізує незрозкриті таємниці. У поєднанні з такими іменниками, як вода, річка, небо, синій відзначається традицією слововживання. Голубий колір – це колір смутку й безмежності.

Поєднання синього та голубого кольорів у поетичному тексті Ліни Костенко має особливе значення. Синє та голубе небо у поетичному світі є надзвичайно духовно привабливим. Ці кольори символізують вічність буття, світ ідей та істини: *«Але під цим небом синім, Аж поки земля жива, – Встають думки нетлінні. Бринять неспалимі слова; Лиш одна є втіха в тому, Що під небом голубим Аж тепер вже видно, хто ми, До самісіньких глибин»* [36, с. 268].

Голубе небо ясне і безхмарне символізує мрії, надії на щасливе життя: *«На те й погорільці, – будуємо хатку. Над хаткою небо. А знов голубе. Найвище уміння – почати спочатку Життя, розуміння, дорогу, себе»* [36, с. 85]. Навколо перифразу «склепіння голубе» постає образ безмежного неба, що символізує ліричні почуття героїні: *«Та загадка моя, ти сфінкс моєї долі, Моїх пекельних кіл склепіння голубе»* [36, с. 356].

Внутрішній стан ліричної героїні розкривається через образ блакитного саду: *«А я іду. Іду, як заворожена, Над прірвою в блакитному саду – Така гірка, життям своїм здорожена – Хитаються і все таки іду»* [36, с. 63], що символізує межу між життям і смертю.

Холодні та теплі кольори (сонячний, золотий) переплітаються у поезії Ліни Костенко і символізують силу любові: *«Сонце моє, оченята карі, Синя криниця в моїй Сахарі; Голубими дощами Сто раз над тобою заплачу. Гіацинтовим сонцем сто раз над тобою зійду»* [36, с. 25]. Кольороназви синій і голубий проєктуються на почуття ліричної героїні і передають ніжність і певні хвилювання.

Таким чином, кольоративи є особливою характеристикою індивідуального стилю Ліни Костенко. У поетичному мовленні поетеси кольороназви естетично модифікуються, органічно поєднуються звичайне та інноваційне символічні значення.

Висновки до розділу 2

Світ образів-символів Ліни Костенко еволюціонує від традиційно-поетичних до новітніх індивідуально-авторських. Символи у віршах поетеси постають як особливі знаки глобального осягнення світу автором, які сприяють інформативній насиченості поезії, створюють її інтелектуальне підґрунтя, глибоку смислову перспективу. Аналіз символіки поетичних текстів Ліни Костенко свідчить про високу майстерність та ерудованість митця, про невичерпні можливості українського багатозначного слова.

Семантичний принцип класифікації символів у поезії Ліни Костенко дозволив проаналізувати символи-міфологеми (*Лета, Сибілла, Сізіф, Аріадна, Антей, Посейдон, Деметра, сфінкси*), символи світобудови (*небо, місяць, сонце, зірки, земля*), символи-назви явищ природи (*вітер, дощ, сніг, туман, гроза, грім, блискавка*), символіку кольороназв (*білий, чорний, червоний, синій, блакитний, голубий, зелений, жовтий*).

Міфологеми у поетичному тексті Ліни Костенко зберігають символічний зв'язок із праосною. Їх семантика розширюється передовсім через взаємодію з образами української національної культури, збагачується контекстуально. Поетеса, використовуючи міфічні постаті, наче переноситься в давні часи та з ними переживає всі події, доносячи до нас всі відчуття.

Символи світобудови у поезії Ліни Костенко відтворюють народні ціннісно-світоглядні засади, стають засобом творення власного мікросвіту митця. Зоря символізує людську долю, життєвий шлях, нещасливе, але віддане кохання, щось недосяжне, мрії та надії. Земля у поетичній мові Ліни Костенко є символом Батьківщини, матері-годувальниці, української землі як території, на якій живуть і помирають люди.

Символи-назви явищ природи у поетичному тексті поетеси вживаються досить часто. Через назви явищ природи Ліна Костенко передає свої почуття та емоційні стани, описує внутрішні переживання ліричної героїні. Явища природи у світоуявленні поетеси символізують сенс таплинність життя, страждання, сум та печаль.

Кольорова палітра поезій Ліни Костенко різнобарвна, розмаїта й різноаспектна. Барви в художньому світі поетеси віддзеркалюють порухи її душі, підсилюють емоційне сприйняття картини світу, яку авторка зображає з такою скрупульозністю, влучністю і продуманістю.

Колірна символіка відображає світогляд Ліни Костенко, виражає її поетичний світ. Поетеса продукує розгалужену семантику символів-кольороназв, поєднуючи архетипні, культурні, естетичні та індивідуально-авторські значення.

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ ЛІНИ КОСТЕНКО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Методика вивчення лексикології в середній школі

Шкільний курс лексики має свою наукову основу, яка включає мовні, психологічні та методологічні чинники. Лексикологія – це наука про лексичну систему всієї мови, а не лише про окремі слова. Оскільки в сучасній методиці вагоме місце займає практичне спрямування навчання лексики, поглиблення комунікативних умінь та навичок, слова вивчаються з погляду: 1) їх семантики; 2) позиції в загальній системі лексики; 3) походження; 4) вживаності; 5) сфері застосування в процесі спілкування; 6) їх виразності та стилю[50].

Як галузь науки лексика має власні об'єкти дослідження та власну концептуальну систему, які тісно пов'язані з граматикою, фонетикою, словотворенням та значенням. Лексику необхідно вивчати разом з іншими науками та розділами про мову, щоб учні могли осягнути мову як систему знань, щоб при вивченні лексики, учні знайомилися з понятійною системою на рівні словникового запасу, а також розуміли зв'язки між лексикою та граматикою, орфографію та стилістикою.

Робота над лексикою здійснюється згідно з Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова. 5–9 класи». Відповідно до програми учні знайомляться зі словами, однозначними і багатозначними словами, прямим і переносним значеннями слова, омонімами, синонімами та антонімами. Розглядаються джерела виникнення слів, їх сфера вживання, що надає учням більш вагомих знань.

Цінність вивчення лексики в основному полягає в тому, що учні починають усвідомлювати значення та вживання слів, важливість збагачувати свій словниковий запас та звільнити свою мову від нелітературних слів(діалектів, жаргонізмівтощо).

У процесі вивчення української мови основним напрямком словникової роботи є збагачення словникового запасу учнів, який необхідно розширювати щодня на уроках мови. Вчитель є основним носієм розмовної мови, він, подаючи нову інформацію, використовує нові слова, нові терміни. Усі вивчені мовні явища так чи інакше пов'язані зі словами і в них реалізуються, тому їх вивчають і фіксують на основі лексичних одиниць.

Спецкурси та факультативи з мови збагачують та розширюють лексику учнів. Читання романів, науково-популярної літератури, газет, журналів, перегляд фільмів, телевізійних шоу та спілкування з дорослими – все це джерела збагачення словникового запасу учнів. Роль уроків української мови є особливою в процесі збагачення словникового запасу учнів, оскільки саме на цих уроках до словникового запасу учнів систематично вводяться необхідні загальнонавчальні слова.

Оскільки програмою з української мови не виділяються окремі години для збагачення словникового запасу учнів, робота над групами слів проводиться в процесі вивчення лексики, морфології, правопису та інших частин шкільного курсу мови. Перш за все, словниковий запас учнів збагачується при виконанні вправ на уточнення окремих значень незнайомих для школярів слів та неоднозначних слів, складання переліку значень слів, правильне використання відповідно до вимог мовного стилю. Засвоєння учнями інформації про лексику, наприклад значення слова, багатозначність, метафоричне вживання, синоніми, антоніми, омоніми, розуміння спорідненості слів та вміння аналізувати слова для словотворення допомагає пояснити значення слів [50].

На першому етапі навчання учні знайомляться зі словом, тому йому приділяється багато уваги в початковій школі. У початкових класах проводяться практичні вправи зі збагачення словникового запасу. Однак лише з четвертого класу учні можуть оволодіти систематичними знаннями з лексики.

Щоб засвоїти словниковий запас, учні повинні спочатку ознайомитися зі словами та їх значеннями. Слова є основною і найважливішою одиницею мови,

оскільки всі інші мовні одиниці реалізуються, існують у словах або тісно пов'язані з ними. Звук реалізує своє значення в словах, і лише в словах існують морфеми. Кожне речення складається зі слів тощо. Оскільки учням не дається визначення слова, їх слід ознайомити з його характеристиками.

Слово як мовна одиниця – це в основному звуковий комплекс, розроблений відповідно до фонетичного закону певної мови, хоча іноді слово може містити фонему: а (сполучник), б (частка), с (прийменник), о (вигук) тощо. Кожне слово має певне значення. У мові немає слів без значення. Слово реалізується в процесі мовлення, тобто воно існує і використовується як готова одиниця в мові. Кожне слово має лексичну та граматичну підпорядкованість, що належать до певної частини, і кожне слово виступає носієм для значення конкретної лексики [50].

Слово вчителя як теоретичний метод навчання займає важливе місце при вивченні лексикології. Цей метод слід застосовувати в усіх ситуаціях, коли матеріал складний. На основі поглибленого аналізу мовних явищ, розповіді вчителя учні зможуть краще зрозуміти матеріал. Бесіда може застосовуватися для опрацювання таких питань, коли учні не можуть знайти у навчальних матеріалах досліджувані категорії слів та визначити їх характеристики. Наприклад, за допомогою цього методу можна вивчати омоніми, антоніми тощо.

У 5–6 класах спостереження за мовою в процесі вивчення словникового запасу може використовуватися лише разом із бесідою та словами вчителя. Це стосується і підручників. У 9 класі вчитель розгляне певні лексичні питання в розділі «Культура мови і стилістика». У цьому випадку вільно застосовується метод пошуку.

На вивчення лексикології у 5 класі програмою з української мови передбачено 8 годин і 1 година відводиться на повторення. Першою з тем, які вивчаються у 5 класі, це тема «Багатозначні і однозначні слова». Ознайомлення учнів із багатозначністю слів допоможе значно покращити їх активний словниковий запас. З одного боку, при вивченні нових слів розширюється

словниковий запас учнів; з іншого боку, при пізнанні нових значень відомих багатозначних слів, доповнюється, розширюється словниковий запас учнів. Багатозначність слів дасть можливість зрозуміти учням, що багатство їхньої рідної мови залежить не лише від великої кількості слів, але й від того, що ці слова використовуються для позначення двох чи більше реальностей [50].

Знайомити учнів зі значенням слів найзручніше таким чином. Подати таблицю з багатозначним словом та відповідні речення, де кожне слово має різне значення. Такі матеріали можуть бути попередньо записані на дошці або оформлені на мультимедійній дошці. Звичайно, розуміння багатозначності – це лише початок роботи. Після цього слід створити систему тренувальних вправ, щоб дати учням змогу остаточно зрозуміти багатозначне поняття, а також збагатити та вдосконалити їхній словниковий запас. Необхідно звертати увагу учнів на те, що у тлумачному словнику значення багатозначних слів відображаються в одній словниковій статті, а омонімів – у кількох.

У п'ятому класі учні повторюють й поглиблюють знання, одержані в початковій школі, про синоніми, антоніми, омоніми, вивчають пароніми та ознайомлюються зі словниками антонімів, синонімів, омонімів, паронімів. Тема «Омоніми» у шкільних підручниках побудована таким чином, щоб розкрити основну сутність і значення в мові повних лексичних омонімів.

На вивчення синонімів у п'ятому класі програмою відводиться 2 години. На першому уроці учні розглядають, що таке синоніми, їх групи або ряди, морфологічне вираження синонімів. На другому уроці розкривається стилістична роль синонімів у мові за допомогою відшукування синонімів у текстах, вивчення їх художньо-пізнавальної сили.

У процесі вивчення синонімів учителям необхідно навчити учнів відчувати та розрізняти значущі та емоційні відтінки слів-синонімів; відповідно до ідеї, змісту теми та мети висловлювання необхідно познайомити учнів з різними сферами вживання синонімів; розвинути вміння та навички використовувати синоніми. Вивчення синонімів завершується розглядом на

уроці таблиці, де показано використання синонімів у реченнях. Учитель з'ясовує причини вибору синонімів у кожному випадку.

У п'ятому класі учні поглиблюють свої знання про антоніми як слова з протилежним значенням. Антоніми описують логічно протилежні, але пов'язані між собою поняття в загальному понятті або предметній групі. Це можуть бути такі поняття, як час, кількість, колір тощо. Антоніми відіграють головну стилістичну роль. Це засіб порівняння характеристик зображень, предметів та явищ. З їх допомогою було створено протилежне, з великою художньо-виразною силою.

Перед початком вивчення антонімів доцільно повторити вивчений матеріал про омоніми, синоніми і багатозначні слова, показати, що антоніми – це наступна група слів лексики, що вивчається учнями на уроках української мови. Необхідно створити в уявленні школярів певне поняття про лексику як єдине ціле.

У ході бесіди про групи лексики української мови учні роблять висновок, які слова називаються антонімами, читають визначення у підручнику. Виконуючи вправи, школярі вчаться відшукувати антоніми в контексті, розкривати їх значення та здатність виражати різні протилежні відношення.

У результаті вивчення розділу «Лексикологія» у 5 класі учні мають знати, що вивчає лексикологія; розуміти й витлумачувати лексичне значення слів; зокрема синонімів та антонімів; наводити приклади слів, що належать до різних за значенням груп: синонімів, антонімів, омонімів; пояснювати лексичні значення багатозначних слів, омонімів і паронімів з урахуванням контексту.

У шостому класі на вивчення лексики відводиться 8 годин і 1 година на повторення. Учні вивчають групи слів за походженням (власне українські й слова іншомовного походження), активну й пасивну лексику української мови (застарілі слова (архаїзми й історизми), неологізми), групи слів за вживанням (загальновживані й стилістично забарвлені слова, діалектні, професійні слова й терміни, просторічні слова).

Школярі усвідомлюють взаємозв'язок між розвитком мови, історією народу та мовою, знайомляться з розвитком словникового запасу української мови та вивчають стильову роль різних категорій лексики в мовних стилях. Вивчення всіх цих питань має важливе значення для формування світогляду учнів, розширення знань про мову та розуміння ролі та сфери використання різних груп лексики. Учителеві доцільно при цьому використовувати метод усного викладу матеріалу, основне призначення якого – подати учням навчальну інформацію і забезпечити її сприйняття, осмислення, запам'ятовування. Форма подачі інформації може бути різною: розповідь-пояснення; шкільна лекція; бесіда.

У ході бесіди про застарілі слова вчитель повинен пояснити учням, що словниковий запас української мови постійно змінюється і розвивається. У мові існує категорія слів, які з'явилися в давнину і є вживаними в сучасній українській мові. Деякі слова застарівають, вони виходять з активного вжитку, тому що зникли із повсякденного життя предмети і явища, ними позначувані. Учням слід пояснити, що слова (також відомі як архаїчні слова) застаріли через нові еквівалентні слова, які були прийняті та часто використовуються носіями мови. Застарілі слова використовуються в творах та оповіданнях на історичну тематику. Вони допомагають зрозуміти історію людей і відтворити колорит давніх часів; архаїзми є важливим стилістичним засобом урочистості, пафосу та засобом іронії, гумору та презирства [50].

Учитель також розповідає учням про нові слова (неологізми), що з'являються в мові, пояснює, як вони утворювались, і зазначає, що ці слова є новими лише до того, як вони увійшли до активного словникового запасу і стали звичним явищем.

Поряд з неологізмами, що визначають предмети, явища та поняття, існують деякі нові художні слова, що виконують стилістичну функцію в мові. Ці слова завжди зберігають свою новизну, тобто це постійно нові слова, хоча деякі з них прийняті мовною практикою. Точно створені художні нові слова

відображають глибоку мовну обізнаність майстра слова і зумовлені потребою надати нові, оригінальні та яскраві описи.

З метою закріплення знань, умінь і навичок проводиться робота з пошуку нових слів у тексті, з'ясування їх значення тощо. Спостереження над використанням художніх неологізмів у творах майстрів слова має зайняти особливе місце. Для цього необхідно підібрати тексти для того, щоб учні могли відчувати стилістичну значимість, високу поетичність, свіжість і привабливість використання індивідуальних неологізмів.

У результаті вивчення розділу «Лексикологія» у 6 класі учні мають знати та розуміти значення основних термінів розділу; пояснювати лексичне значення слова, поділ слів на власне українські й запозичені, розуміти причини вилучення з активного вжитку певних слів (історизмів, архаїзмів) та появи того чи іншого неологізму; пояснювати відмінність між словами загальноновживаними та стилістично забарвленими, доцільно їх використовувати; обґрунтовувати вживання в наукових і художніх текстах застарілих і діалектних слів; пояснювати відмінність між термінами та професійними словами тощо [50].

Вивчення розділу «Лексикографія» не повинно закінчуватися у 6 класі, а слід продовжувати опрацьовувати лексику в старших класах. Робота над словом у старших класах поглибить теоретичні знання про лексику української мови та збагатить словниковий запас учнів. При цьому основним видом вивчення лексики має стати лексичний аналіз слова, розповідь учителя, спостереження над мовною одиницею. Завдання вчителя полягає в тому, щоб розвивати в учнів такі вміння: доцільно використовувати в мовленні різні групи лексики, фразеологізми; визначати й аргументувати належність слова до певної групи лексики; здійснювати адекватний добір слів для складання висловлення певного змісту та стилю тощо [50].

3.2. Збагачення мовлення школярів словами-символами Ліни Костенко

Поетичне слово Ліни Костенко ніжне і тривожне, пристрасне і розчулене, воно обережно торкається найпотаємніших струн людської душі. Використання на уроках української мови текстів поетеси, аналіз слів-символів під час вивчення лексикології, заглиблення в семантику слова сприяє формуванню в учнів чуття слова, почуття любові до української мови, рідного краю, вихованню гідних громадян країни, розвиває почуття пошани до історії, традицій і звичаїв народу, почуття турботи про збереження культури, дбайливого ставлення до природи.

Лексичні вправи займають важливе місце серед різних видів вправ, які вчителі використовують для підвищення мовленнєвої культури учнів. Такі вправи покликані розширити словниковий запас учнів та розвинути їхню здатність вибирати зі словника найдоречніші, які найбільше відповідають змісту висловлювання. Вони активізують і збагачують словниковий запас учнів, вчать їх звертати увагу на слова, їх значення та розвивати мислення. Сучасні лінгводидакти виділяють лексико-семантичні, лексико-стилістичні, логіко-лексичні вправи [72].

За допомогою лексико-семантичних вправ учні засвоюють необхідні теоретичні відомості з лексикології, набувають різноманітних умінь і навичок (вчаться знаходити в тексті слова-символи, виробляють уміння значення слова)[72]. Все це виховує увагу учнів до українського слова, свідомий підхід до відбору слів у власному мовленні, підвищує інтерес до поезії Ліни Костенко, збагачує словниковий запас учнів.

Вправа. Прочитайте вірш. Підкресліть слова, вжиті в у переносному значенні. Поясніть їх значення.

Настане день, обтяжений плодами.

Нестрашно їм ні слави, ні хули.

Мої суцвіття, биті холодами.

Ви добру зав'язь все-таки дали.

З такого болю і з такої муки

Душа не створить бутафорський плід [34, с. 85].

Які асоціації викликає «день, обтяжений плодами»? Що символізує лексема *плуди*?

Вправа. Прочитайте вірш. Підкресліть слова, вжиті в у переносному значенні.

Але під цим небом синім,

Аж поки земля жива,—

Встають думки нетлінні.

Бринять неспалимі слова;

Лиш одна є втіха в тому,

Що під небом голубим

Аж тепер вже видно, хто ми,

До самісіньких глибин [36, с. 268].

Поясніть значення виразів *думки нетлінні, неспалимі слова*. Подумайте, чому автор до іменника *небо* добирає різні кольороназвами. Що символізує синій і голубий кольори у цьому тексті?

Вправа. Прочитайте текст. Спишіть. Підкресліть багатозначні слова. Поясніть їх значення.

Люблю слова. Їх музика іскриста,

Мелодія пекуча і терпка.

Це аскетична постать гітариста.

Коли він струни пальцями торка.

Це струни струн, він ними обпікається,

Ван сам струна, замовкнута — упаде [34].

Що у цьому поетичному тексті символізує струна?

Вправи лексико-стилістичного характеру покликані навчити розкривати стилістичну функцію слів, що сприяє розширенню словникового запасу учнів, виробляє уміння диференціювати лексику, точно і ясно висловлювати свої думки [72]:

Вправа. Перепишіть поданий текст. До якого стилю і типу мовлення він належить?

*А місяць все такий же, він – місяць, місяченько,
як вчора, позавчора і хтозна ще коли!*

*І добре, що над нами він висить височенько,
а то б уже й на ньому болото розвели! [34].*

Що символізує місяць у цьому тексті? Поясніть.

Вправа. Охарактеризуйте лексику наведеного тексту за стилістичним забарвленням. Розкрийте символічне значення слова *плуг*.

*І засміялась провесінь: — Пора! —
за Чорним Шляхом, за Великим Лугом —
дивлюсь: мій прадід, і пра-пра, пра-пра —
усі ідуть за часом, як за плугом.*

*За ланом лан, за ланом лан і лан,
за Чорним Шляхом, за Великим Лугом,
вони уже в тумані — як туман —
усі вже йдуть за часом, як за плугом.*

*Яка важка у вічності хода! —
за Чорним Шляхом, за Великим Лугом.
Така свавільна, вільна, молода —
невже і я іду вже, як за плугом?! [34].*

Вправа. Охарактеризуйте лексику наведеного тексту за стилістичним забарвленням.

*Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.
Цвіркуни й перепілочки припинили концерт.
Чорногуз поклонився лугам і садам.
Відлітаючи в Африку, пакував чемодан.
Де ж ти, літо, поділось, куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось.*

*Осінь брами твої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі [34].*

Що у цьому поетичному тексті символізує серп? Як ви розумієте вислів «серпень випустив серп»?

Логіко-лексичні вправи спрямовані на оволодіння учнями основними логічними прийомами (зіставлення, порівняння, узагальнення, класифікація). Цей вид вправ впливає на позитивне мислення учнів, готує до свідомого оволодіння граматичним матеріалом, сприяє збагаченню мовлення [72].

Вправа. Прочитайте текст. Згрупуйте слова за тематичними групами.

Цвіло латаття. Плавали качки.

Звичайна річка, як усі річки.

*І корови ішли до водоюю,
не знали тайни річечки Супою.*

*Аж поки човен видобула з дна
якась машина торфодобувна.*

*А трохи далі, в торфі під корчами,
лежав скелет з коштовними речами.*

Античний посуд, амфори, лутерії.

Соми, що наковтались біжутерії.

Великий дзбан з Афіною Палладою.

Відтак зробився той гречин баладою [34, с. 454].

Поясніть, яке символічне значення слова *човен* розкривається у цьому тексті?

До іншої типології вправ відносимо словникові вправи, вправи на семантичне групування слів, аналіз лексичних засобів тексту, складання словосполучень, речень, тексту тощо.

Словникові вправи передбачають роботу над словом, його значенням, функціонуванням. Ці вправи сприяють збагаченню словникового запасу учнів, правильному відбору слова для висловлення своїх думок.

Вправа. Прочитайте текст. Підкресліть антоніми. Поясніть їх значення.

1. Чорна ніч інкрустована ніжністю.

Горизонт піднімає багряним плечем

день – як нотну сторінку вічності [34, с. 8]

2. Благословенна кожна мить життя

на цих всесвітніх косовицях смерті [34, с. 7]

З тлумачного словника випишіть значення слова *багряний*. Подумайте, що може символізувати цей колір?

Вправи на семантичне групування слівдопомагають уникнути тавтологій, розширити активний словниковий запас та краще розкрити теми висловлювання.

Вправа. Прочитайте вірш. Із тексту поезії виберіть і запишіть слова-синоніми. Поясніть їх значення.

О, як їх їлося – як ласощі!

З росою, сонцем і стеблом.

Як смачно плямкалось, як лазилось

По верховіттях над селом!

О, як їх їлося, вминалося,

Хрумтілося із мокрих жмень! [37, с.338].

Чи має символічне значення слово сонце у цьому контексті? Що символізує сонце у народнопоетичній творчості?

Лексичний аналіз є важливою частиною мовного аналізу. За допомогою лексичного аналізу формуються в учнів навички розрізняти слова в тексті, визначати їх стильову належність та емоційне навантаження, пряме чи конкретне значення, оцінювати словникове багатство тексту.

У сучасній лінгвістиці аналіз слів складається з трьох аспектів: 1) значення слова; 2) відношення слова до поняття; 3) семантична структура слова. Початковою точкою для цього аналізу є:оригінальність стилю тексту в основному залежить від лексики; значення словаопосередковується контекстом; уніфікація лексичного та граматичного значення; здатність слів утворювати смислове поле та входити в словникову парадигму; оригінальність

словосполучень різних функціональних стилів. Під час лексичного аналізу необхідно показати учням, як вибрати лексику для створення тексту певного стилю, жанру та типу мовлення, як лексична одиниця впливає на розкриття теми, основні ідеї та ставлення автора до змісту тощо. Пропонуємо такі вправи.

Вправа. Прочитайте. Випишіть антоніми. Чи мають антоніми символічне значення? Якщо так, то поясніть їх?

- 1) 1. ... ненавидять в мені мою скажену силу, ненавиджу я слабкості свої [34, с. 83];
2. І люди, й не люди, добро і зло [34, с. 110];
3. Все повторялось: і краса, й потворність [34, с. 138];
4. ... дитинство, юність, молодість і старість [34, с. 178].
- 2) 1. ... і почувала першу образу,
але і першу таки похвалу [34, с. 64];
2. Блюстителі, халтура – ваше хоббі,
ви, фабриканти вір і недовір [34, с. 169]

Вправа. Спишіть, підкресліть антоніми. Розкрийте значення афористичних виразів Ліни Костенко.

1. Людям – колосся. / Собі – стерня [34, с. 101];
2. Жонглює будень святістю і свинством [34, с. 5];
3. Усе було: асфальти й спориші [34, с. 138];
4. ... а згине зло і правда переможе [34, с. 179].

Завдання, пов'язані з утворенням словосполучень, речень та тексту, сприяють активізації нової лексики у мовленні учнів, формуванню умінь переносити набуті навички в змінені умови, застосовувати їх у нестандартних обставинах, уявних і природних ситуаціях. Пропонуємо учням такі типи вправ.

Вправа. Прочитайте вірш. Випишіть слова, якими автор називає дощ. Поясніть їх значення. Як називаються такі слова?

*З кошлатих кущів солов'ята зиркали,
як по землі і щедро і видавцем,*

*то зливи ходили, високі, як циркулі,
то мжичка мала метушилася видрібцем.*

На клуні стовбичив промоклий бусол.

А ми по калюжах гасали босі,

бо казали мати й бабуса –

дуже добре дощ на волосся.

Гей, ідіть, благодатні зливи!

Випадайте, перлисті роси! [34, с. 181].

Що символізує «дощ» у поезії? Складіть зв'язний текст зі словом *злива*.

Таким чином, виконання на уроках української мови різних видів лексичних вправи з аналізом мовних символів Ліни Костенко сприяє поглибленню та закріпленню знань учнів з лексики, формуванню навичок розрізняти та групувати лексичні одиниці, розширенню словникового запасу учнів.

Висновки до розділу 3

Із лексичним складом української мови учні знайомляться у початкових класах. У середній школі робота над лексикою проводиться в двох аспектах. З одного боку, відповідно до шкільної програми подаються наукові відомості з лексикології. Учні знайомляться із словом та його значенням, з багатозначністю слів, прямим і переносним значенням, омонімами, синонімами, антонімами. Вони також одержують поняття про склад української лексики з погляду її походження і розвитку (запозичені слова, застарілі слова, неологізми), про використання слова в різних сферах застосування мови (загальноновживані слова, діалектизми, професіоналізми). З другого боку, на основі певного кола наукових знань з лексикології здійснюється систематична і цілеспрямована робота над збагаченням словника учнів і виробленням навичок свідомого, вмілого користування словом.

Збагаченню словникового запасу учнів сприяє виконання різноманітних вправ, побудованих на основі поетичних текстів Ліни Костенко, робота над тлумаченням символічного значення слова. У поетичному символі закладені традиційне уявлення українського народу, його сприйняття навколишнього світу, у символі – світ поета, його душа. Робота над словом-символом розвиває творче мислення учнів, допомагає кращому вираженню думки, забезпечує успішне спілкування між людьми.

Закріпленню учнями виучуваних лексичних понять, їх специфіки та зв'язку, формуванню лексичних умінь виявляти те чи інше явище, аналізувати значення слова-символу, визначати його роль у поетичному мовленні, сприяють такі вправи: відшукування виучуваного явища серед слів; групування виучуваних лексичних явищ за певними ознаками; лексичний розбір тощо.

При складанні лексичних вправ учитель має дотримуватися таких принципів: відповідність змісту вправ теоретичним відомостям з лексики, передбаченим програмою; лексичні вправи повинні формувати мовленнєві уміння й навички; вправи повинні сприяти розвиткові логічного і художнього мислення учнів; зміст вправ повинен носити виховний характер.

ВИСНОВКИ

Результати вивчення мовних символів Ліни Костенко дають змогу зробити такі висновки.

Відсутність єдиного підходу до потрактування поняття символу, визначення його характерних ознак сприяло різноаспектному розгляду цього поняття. Символ як універсальна категорія культури, духовного розвитку, повсякденного спілкування, як активно функціонуючий феномен мисленнєвої діяльності людини вивчається у філософії, міфології, психології, лінгвокультурології, лінгвістиці, лінгвопоетиці тощо.

У сучасному мовознавстві виробилося декілька напрямків аналізу мовних символів: семіотичний, літературознавчий, когнітивний, лінгвокультурний тощо. Незважаючи на значну кількість праць зазначеної тематики, у сучасних лінгвістичних студіях відсутнє однозначне тлумачення зазначеного поняття. У магістерському дослідженні за робоче взяли визначення символу як багатозначного предметного образу, який об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів.

Найважливішою рисою символу є його двоплановість змісту, у якому є два рівноправні ядра – пряме конкретно-денотативне значення і переносне, абстрактне, символічне значення. Символічне значення обов'язково спирається на широкий контекст, формується на основі конотатів смислу в слові і, як естетичне значення, не може бути чітко сформульоване.

Аналіз наукової літератури виявив відсутність єдиної класифікації мовних символів. Розглядаючи символи Ліни Костенко, за основу взяли семантичний критерій і виділили такі види символів: символи-міфологеми, символи світотворення, символи-назви явищ природи, мовні символи *душа – печаль – слово*, символи-кольороназви.

Символи-міфологеми передають інформацію, що має культурне значення, відображають найважливіші елементи світогляду людини. У поезії Ліни Костенко поширеними є міфологеми *Лета, Сибілла, Сізіф, Аріадна, Антей*,

Посейдон, Деметра, сфінкси та ін., які вживаються переважно з традиційною символічною семантикою. *Лета* символізує забуття, *непам'ять*, *Сізіф* – надзвичайно важку роботу, *Аріадна* – це символ надії на краще життя. Міфологеми є важливими для розуміння світовідчуття поетеси, вони доповнюють цілісну концепцію авторського міфосвіту.

Символи світобудови у поезії Ліни Костенко відтворюють народні ціннісно-світоглядні засади та стають засобом для творення власної моделі світу. Небо традиційно символізує безкінченість, висоту, царства блаженства. Для Ліни Костенко небо – це символ безмежності у прояві почуттів, символ надії, сподівання на кращу долю. Проаналізовано образи-символи: *небо, зоря, місяць, сонце, земля*.

Виявлено, що серед усіх різновидів номінативних знаків-символів у поетичному мовленні Ліни Костенко найвагоміше місце посідають символи-явища природи: *вітер, дощ, сніг, туман, гроза, грім, блискавка* тощо. Поетеса розвиває розгалужені семантичні поля архетипних символів, поєднуючи у їхній семантиці архетипний, культурний, естетичний та індивідуально-авторський компоненти значення.

Проаналізовано лінгвостилістичний потенціал слів-символів *душа, слово*, що виступають імплікаторами сем «рух», «життя», «безсмертя». У поезії Ліни Костенко *печаль* перетинається із лексемами «слово» і «душа» й актуалізується як символ душевного болю, смутку, неприємних емоцій. Діаметрально протилежною є символічна семантика *сонячної печалі*, що у поетичному контексті символізує світлі спогади і сум за минулим.

Кольороназви характеризуються багатством семантичної наповненості та виконуваних функцій у поетичному контексті, що дозволяє розширити традиційну символічність слів, усталені переносні значення, акцентувати на важливих світоглядних та етичних моментах. Проаналізовано символіку *білого, чорного, червоного, жовтого, зеленого, синього, голубого, блакитного* кольорів. Семантична навантаженість кольоративів відбиває не тільки почуття

й думки людини, а й соціальні явища в житті суспільства. На вибір кольороназв перш за все впливає подих доби та світовідчуття автора.

Мовні символи Ліни Костенко є прекрасним матеріалом для аналізу на уроках української мови під час вивчення розділу «Лексикологія» у середній школі. Розглянуто методику вивчення лексикології у 5–6 класах, визначено найбільш раціональні методи і прийоми, що сприяють міцному і глибокому засвоєнню певної інформації.

На основі поетичних текстів Ліни Костенко розроблена система лексико-семантичних, лексико-стилістичних, логіко-лексичних вправи вправ і завдань на визначення семантики слів-символів. Аналіз слів-символів під час вивчення лексикології, тлумачення їх символічної семантики сприяє збагаченню словникового запасу учнів, формуванню в них чуття слова, почуття любові до української мови.

У перспективі доцільним вважаємо дослідження феномену мовного символу поетеси з позицій лінгвостилістики та укладення словника символів Ліни Костенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев. А. Ю. Эволюция образа: от язычества к христианству. *Вопросы философии*. 1996. № 10. С. 71-84.
2. Багнюк А. Л. Символи українства: художньо-інформаційний довідник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 512 с.
3. Барабаш С.Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2004. 44 с.
4. Белевцова С.О. Міфологема в українській поетичній моделі світу першої третини ХХ століття (на матеріалі творів В. Свідзінського і М. Драй-Хмари): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2010. 24 с.
5. Біленко Т. І. Терновий вінець як символ у творчості Лесі Українки. *Образ Христа в українській культурі*: видання 2-ге. Київ, 2003. С. 162– 174.
6. Библиейская энциклопедия / рук. проекта В. Бутромеев. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 768 с
7. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.
8. Брюховецький В. С. Ліна Костенко. Київ : Дніпро, 1990. 261 с.
9. Бычков В.В. Византийская эстетика в XIII-XV веке. Культура Византии XIII – первой половины XV века. Москва, 1991.
10. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. Москва : Высш. школа, 1989. 404 с.
11. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.: монографія. Тернопіль: Джура, 2008. 424 с.
12. Вовк О.В. Энциклопедия знаков и символов. Москва : Вече, 2006. 528 с.
13. Войтович В. М. Українська міфологія : 2-е вид. Київ: Либідь, 2005. 662 с.
14. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в четырех томах / под. ред. М. А. Лифшица. Москва: Искусство, 1969. Т. 2. 326 с.

- 15.Губарева Г.А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко: автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 15 с.
- 16.Губарева Г. А.Семантичні перетворення кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко. *2001 рік - рік мов: людина, мова, комунікація, культура в світлі нової парадигми знань*: матеріали міжнар. студентськ. наук. конф., Харків, 2001. С. 34-35.
- 17.Демченко А. Репрезентація концепту «душа» в поетичній творчості Василя Стуса та Ліни Костенко. «*Nauka i nowa – 2011*»:materiały VII Międzynarodowej naukowej praktycznej konferencji. Przemysł : Nauka i studia, 2011. С. 68-72.
- 18.Дишлюк І. М. Лексико-семантичне вираження концепту «природа» у поетичній мові Ліни Костенко: автореф. дис. ... канд. філол. наук:10.02.01. Харків, 2003. 18 с.
- 19.Дмитренко М. К. Символи українського фольклору: монографія. Київ: “Оріон-Прінт”, 2011. 400с.
20. Домилівська Л. В. Лінгвістична проблематика текстової інтерпретації символу. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2008. Вип. 17. С. 124–132.
- 21.Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. КорсуньШевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.
- 22.Жаботинська С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии. *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства: до 70-ти річчя професора В. В. Левицького*. Чернівці, 2008. С.357–368.
- 23.Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703с.
- 24.Знойко О. Міфи Київської землі та події стародавні: 2-ге вид. Київ: Молодь, 2004. 336 с.

- 25.Івасюта М. І. Мовні символи у творчості письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці: Рута, 2008. 20 с
- 26.Калінкін В. М., Лінницька Ю. В. Із спостережень над поетикою знімногопростору роману Ліни Костенко «Берестечко». *Українська пропріальна лексика*. Київ : Кий, 2000. С. 62-69.
- 27.Кант И. Собрание сочинений в 8-ми томах. Том 5. / под общ. ред. А.В. Гулыги. Москва: ЧОРО, 1994. Т 5. 414 с.
- 28.Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса : Астропринт, 2004. 215 с.
- 29.Кіс Т.Є. Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук :10.02.01. Київ, 2001. 19 с.
- 30.Керлот Х. Э. Словарьсимволов. Москва :REFL-book, 1994. 608 с.
- 31.Коляда Т. Ф. Інтенсіональний світ поезії Ліни Костенко. Одеса : ОКФА, 1999. 112 с.
32. Кононенко В. І. Рідне слово: підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. Київ: Богдана, 2001. 303 с.
- 33.Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 30–36.
- 34.Костенко Л.В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
- 35.Костенко Л.В. Неповторність: вірші, поеми. Київ : Молодь, 1980. 224 с.
- 36.Костенко Л. Річка Геракліта: вірші / упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; худож. С. Якутович. Київ : Либідь, 2011.336 с.
- 37.Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МАГА, 2015. 416 с.
- 38.Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. Київ, 2004. №5–6. С. 12–22.

- 39.Кошарська Г. Творчість Ліни Костенко з погляду поетики експресивності. Київ : Вид. дім «КМАcademia», 1994. 165 с.
- 40.Кравченко Э. В. Система символов в языке ранней поэзии А. Белого: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Москва, 1994. 202 с.
- 41.Краснова Л. Поезія Ліни Костенко. Дрогобич: Коло, 2001. 200 с.
- 42.Лексикон загального та порівняльного літературознавства / голова ред. А. Волков; Буковинський центр гуманітарних досліджень. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
- 43.Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т 2. 624 с
- 44.Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии. *Логически-объективистический античный символизм*. Москва : Мысль, 1993.
- 45.Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. Москва, 1976. С. 65.
- 46.Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: учебное пособие. Минск : Высш. шк., 1997. 156 с.
- 47.Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для вузов. Москва: Академия, 2001. 202 с.
- 48.Мацьків П. В. Розуміння віри в біблійному тексті: лінгвокультурологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. Чернівці, 2016. Вип. 772. С. 8–12.
- 49.Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 475 с.
- 50.Методика викладання української мови в середній школі / упорядк. І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик. Київ : Вища школа, 1979. 309 с
- 51.Митрофан Довгалецький. Поетика (Сад поетичний) / пер., прим. В. П. Маслюка. Київ: Мистецтво, 1973. 434 с.

52. Мифологический словарь / гл. ред. Е.М. Мелетинский. Москва : Сов. энциклопедия, 1991. 736 с.
53. Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т. 4/ пер. с древнегреч.; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; авт. ст. в примеч. А. Ф. Лосев; Примеч. А. А. Тахо-Годи. Москва: Мысль, 1994. 830 с.
54. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. Харьков : Изд-во М. В. Потебня, 1905. 652 с.
55. Потебня О. О. Про деякі символи в слов'янській народній поезії. *Потебня О. Естетика і поетика слова*. Київ, 1985. С. 206—207.
56. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К. 2011. 844 с.
57. Сиротіна В. О. Поняття «символ» у лінгвістичному аспекті. *Мовознавство*. 1986. №2. С. 52—56
58. Сковорода Г. С. Твори: У 2х т. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ : АО «Обереги», 1994. 527 с.
59. Словник епітетів української мови / упорядк. С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; Ін-т укр. мови НАН України, Укр. наук.-вироб. центр «Рідна мова». Київ : Довіра, 1998. 430 с.
60. Словник літературознавчих термінів: словник / упорядк. В.М. Лесин, А.С. Пулинець. 3-є видання, переробл. і доповн. Київ : Радянська школа, 1971. 486 с.
61. Словник символів / упорядк. Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. Київ : ред. часопису «Народознавство», 1997. 156 с.
62. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 9. 174 с.
63. Словник художніх засобів і тропів / автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ: ВЦ “Академія”, 2011. 176 с.
64. Слов'янський світ. Ілюстрований словник-довідник міфологічних уявлень, вірувань, обрядів, легенд та їх відлунь у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / Упорядник

- О.А.Кононенко. Київ: Асоціація ділового співробітництва «Український міжнародний культурний центр», 2008. 784 с
- 65.Слухай (Молотаева) Н. В. Символ в кругу смежных и близкородственных понятий. Слово. Символ. Текст. Киев, 2006. С. 172– 183
- 66.Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії10-30-х рр. XX ст. Київ, 2000. 154 с.
- 67.Українська мова: Енциклопедія / редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2004. 824с.
68. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. VI. 742 с.
- 69.Фоменко О. С. Поняття «символ» і його осмислення у сучасній лінгвістиці. Проблеми семантики слова, речення та тексту. Київ, 2010. Вип. 25. С. 402–409.
- 70.Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. 984 с.
- 71.Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов. Москва: ООО “Издательство АСТ”; Харьков: ООО “Торсинг”, 2001. 591 с.
- 72.Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / перекл. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. укр. вид. Олег Фешовець. Львів: Видавництво “Астролябія”, 2013. 588 с.
- 73.http://eprints.zu.edu.ua/15876/1/navalna_levhenro.pdf
- 74.<http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/5346/2/Movno-estetichni%20znaki.pdf>